

İbrahim YETİŞ*

Kaçar Hanedanlığı Döneminde İran Ordusu

Iranian Army during the Qajar Dynasty

ÖZET

Kaçar Hanedanlığının kuruluş yılları Dünya’da önemli gelişmelerin yaşandığı 19. yy. başlarına denk gelmektedir. Bu dönemde Asya ve Afrika kıtaları sömürgeci devletlerin hedefi ve mücadele alanı haline gelmişti. Kaçar şahları ve devlet adamları mevcut siyasi duruma paralel olarak askeri kurumların ve devlet organlarının modernleşmesi için çabaladılar. Bu gelişmeler çerçevesinde atılan en önemli adım Avrupa’daki farklı devletlerden danışmanlar getirilmesiydi. Askeriyede modernleşmenin yaygınlaşmasıyla devletin kuruluş yıllarında aşiret kuvvetlerine dayanan birliklerin yanında zamanla düzenli ordular teşekkül edildi. Fakat mevcut sosyal ve siyasal düzenden dolayı girilen bu çabalardan bir netice alınmadı. Ayrıca kuruluş yıllarında ordunun omurgasını oluşturan ve devletin kurulmasında çok önemli bir payı olan aşiretlerin zayıflamaları devletin iyice savunmasız kalmasına neden oldu. Bu çalışmanın amacı, Kaçar Hanedanlığı döneminde İran ordusunun düzeni, iktisadi yapısı, teşkilâtı, kullanılan silahlar, askeri kıyafetler ve modernleşme çabaları neticesinde orduda yaşanan değişikliklerle ilgili bilgi vererek konuyu aydınlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: İran, Kaçar Hanedanı, İran Ordusu, Pişkaran, Piştazan, Curzon, Şemhal.

ABSTRACT

Founding years of Qajar Dynasty coincides with early 19th century when crucial developments took place. In this period, Asia and Africa continents became target of colonialist powers and fields of struggle. Qajar Shahs and statesmen made an effort on modernizing military institutions and government bodies in parallel with current political landscape. In line with these developments the most important step taken was to introduce consultants from different European countries. Regular armies were formed eventually in the years of state establishment, beside units based on tribe powers, with expansion of modernization in military. Yet, there was no result from these efforts which were initiated, due to the current social and political order. Moreover, the weakening of the tribes, which constituted the backbone of the army during the foundation years and which was a very important part of the establishment of the state, caused the state to be very vulnerable. The purpose of this work is to illuminate the situation by informing about the order, economic structure, organization, used weapons, military clothes of Iranian army and also about the changes in the army as a result of the modernization efforts during the period of the Qajar Dynasty.

Keywords: Iran, Qajar Dynasty, Iranian Army, Preliminary Servicesers, Pistazan, Curzon, Arquebus.

* Yazar/Author Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü..
ibrahimyetis@mu.edu.tr.

Giriş

Safevi Devleti, İran'ın 1722 yılında Afganlar tarafından işgal edilmesiyle fiili, Nadir Han'ın 1736 yılında "Şah" kabul edilmesiyle resmi olarak sona erdi (Gündüz, 2008: s. 455). Bu tarihten itibaren başlayan Nadir Avşar'ın iktidarlığı kısa sürdü. Nadir Han'ın öldürülmesinden sonra İran'da başlayan taht mücadeleleri ve kargaşa yaklaşık olarak elli yıl devam etti. Kaçar Aşireti reisi Ağa Muhammed Han, (Sümer, 1988: s. 455-456) 1796 yılında taht mücadelelerini nihayete erdirerek devlet idaresini ele geçirmeyi başardı (Sümer, 2001: s. 51-52; Bala, 1977: s. 35-36). Ağa Muhammed Şah'ın (1796-1797) takriben bir yıl süren hükümdarlığından sonra devletin başına yeğeni Feth Ali Şah (1797-1834) geçti. Feth Ali Şah'ın saltanat yıllarının başlarından itibaren İran toprakları Rusya, İngiltere ve Fransa'nın işgallerine ve bu devletlerin birbiriyle olan mücadelelerine sahne oldu (Bala, 1977: s. 36). Feth Ali Şah, bu doğrultuda devletlerin birbirleriyle olan mücadelelerinden istifade etti. Her seferinde bunlardan biriyle ittifak kurarak ordusunu modernleştirmeye çalıştı¹. Şah, bu politika doğrultusunda 1801 yılında İngiltere, 1807 yılında Fransa² ve 1809 yılında tekrar İngiltere ile askeri ve ekonomik yardımlar vadeden anlaşmalar yaptı (Bkz. Kenan, 1928: s. 20-21; Perry, 2017: s. 488-489; Karadeniz, 2009: s. 55; İstivdaret, 1349: s. 123-125; Curzon, 1380: s. 732). Feth Ali Şah zamanında başlayan dış müdahaleler Kaçar Hanedanlığının yıkılışına kadar, hatta sonrasında da devam etti.

Ağa Muhammed Han'ın ölümünden kısa bir süre önce Rusya'nın Gürcistan'ı ilhak etmesi nedeniyle başlayan İran-Rus savaşları, neredeyse Feth Ali Şah'ın tüm saltanat süresi boyunca devam etti. Bu dönemde Rusya ve Osmanlı ile yapılan uzun savaşlar ve alınan ağır yenilgiler askeri teşkilatın modernizasyonunun mecburiyetini ortaya koydu (Husrevbige, 1384: s. 95; Zencani-Gülsefidi, s. 92). Feth Ali Şah zamanında orduda başlayan modernleşme hareketleri diğer şahların dönemlerinde yapılan yenilik hareketlerinin de ağırlık merkezini oluşturdu. Orduda yapılan yenilik girişimlerinin en önemlisi Avrupa'dan askeri danışmanların getirilmesiydi. Feth Ali Şah zamanında kurulan siyasi ittifaklar neticesinde İran'a gelen danışmanlar, Nasıreddin Şah'ın Avrupa seyahatlerinde kendisiyle danışmanlar getirmesi şeklinde devam etti. İngiltere, Fransa,

¹ Feth Ali Şah, Mısır'ı ele geçirerek İngiltere'nin sömürgeleri ile olan bağlantısını kesmek isteyen Fransa, Kuzey İran üzerinden Afganistan ve Hindistan'a ulaşmak isteyen Rusya ve Hindistan'a giden bu yolları güvende tutmak isteyen İngiltere'nin birbirleri ile olan çıkar çatışmalarından istifade etmeye çalıştı. Şah takip ettiği bu denge politikası çerçevesinde bu devletler ile farklı ittifak anlaşmaları yaptı (Bkz. Karadeniz, 2012: s. 253).

² 1807 yılında İran ile Fransa arasında Finkenstein Anlaşması imzalandı (Bkz. İstivdaret, 1349: s. 123-125; Garthwaite, 2011: s. 177; Yahyayi, 1388: s. 160). Bu anlaşma gereği aynı yıl Fransız subaylardan oluşan bir heyet İran'a geldi. Bu grubun içerisinde askeri komutanlar, topçular, mühendisler, öğretmenler, doktorlar ve top döküm ustaları bulunmaktaydı. Fransız komutanlardan Bontens ve Verdier Azerbaycan'daki piyade ve süvarilerin eğitimiyle ilgilendi. Lamy ise aynı bölgede bulunan hasar görmüş kalelerin onarımı ve Abbas Mirza'nın ordusundaki askerlerin eğitimiyle ilgilendi. Fabvier ve Reboul, İsfahan'da bir top döküm fabrikası kurdular. Diğer komutanlarda İran'da kaldıkları süre zarfında uzman oldukları alanlarda çalışmalar yapmakla birlikte Tahran, İsfahan ve Tebriz de üç askeri talim merkezi kurdular (Bkz. İstivdaret, 1349: s. 123-125; Yahyayi, 1388: s. 162-163).

Avusturya ve Almanya bu dönemde askeri ilişkilerin en fazla geliştiği ve danışmanların getirildiği ülkelerin başında gelmekteydiler.

İran'a gelen bu danışmanların çabaları askerlerin külliyetli bir kısmının okur-yazar olmaması nedeniyle sınırlı kalıyordu. Bu problemin çözümü için Feth Ali Şah zamanında, Abbas Mirza ve veziri Ebul Kasım Kaimakam'ın girişimleri ile 1811 yılında 2; 1815 yılında ise 5 öğrenci eğitim için İngiltere'ye gönderildi (Yahyayi, 1388: s. 160). Feth Ali Şah zamanında eğitim alanında yapılan yenilikleri Nasıreddin Şah döneminde İran'da açılan Darülfünun ve Nasriyye medreseleri takip etti.

Feth Ali Şah zamanında Abbas Mirza³ ve Nasıreddin Şah döneminde Sadrazam Mirza Taki Han (Emir Kebir) (Bkz. Levy, 1979: s. 362; Kurtuluş, 2005: s. 168-169) tarafından yapılan yeniliklerin kısmen başarıya ulaştığını söyleyebiliriz. Fakat bu devlet adamları tarafından başlatılan reform hareketleri sonraki dönemlerde devam ettirilemediğinden dolayı bu çabalardan bir sonuç alınamadı (Kerimi, s.14; Zencani-Gülsefidi, s. 92). 1906 yılında ilan edilen meşrutiyet sonrası kurulan meclis döneminde ise gerek meclis içinde gerekse şah ile meclis arasında yaşanan rekabet, meclisin ülke problemlerine yeteri kadar eğilmesine engel oldu.

Nasıreddin Şah'tan sonra başa geçen Muzzafereddin Şah (1896-1907), Muhammed Ali Şah (1907-1909) ve Ahmed Şah (1909-1925) dönemleri içte karışıklıklar, dışta İngiltere-Rusya müdahaleleri ve işgalleri sonucunda yaşanan keşmekeşliklerle geçti.

1- İran Ordusunun Genel Durumu

Kaçar Hanedanlığı döneminde İran ordusunu genel olarak düzenli ve düzensiz birlikler olmak üzere iki kısma ayırmamız mümkündür. Düzenli birlikler; piyade birliği, süvari birliği, topçu teşkilatı ve donanmadan oluşan daimî askerlerdi. Düzensiz birlikleri ise tımarlı sipahiler, çerik kuvvetleri⁴, savaş zamanında eyaletlerden temin edilen piyadeler ve aşiretlere bağlı süvarilerden oluşan paralı askerlerdi (İstivdaret, 1349: s. 128).

İran ordusunun ilk kısmını şahın kuvvet ve kudretinin nişanesi olan yarı düzenli piyade, süvari ve topçu birlikleri oluşturmaktaydı. Bu birliklerin teçhizatları, silahları, uniformaları ve eğitimleri Avrupalı tarzda düzenlenmişti. Bu birlik üstlendiği görev ve yapısı itibarı ile Osmanlı Devleti'ndeki Kapıkulu Birliklerine benzemektedir. Ordunun ikinci ve en külliyetli kısmını ise çerik kuvvetleri oluşturmaktaydı. Bu birlik aşiretler ve diğer savaşçı kabilelere bağlı bireylerden oluşmaktaydı. Bunlar kendi başlarında bulunan reis veya hana bağlı idiler. Ayrıca askeri eğitimden yoksun olan bu grup merkezi kurum ve heyetlerden de bağımsızdı. Bu askerler savaş zamanında bağlı buldukları beylerin komutasında orduya katılırlardı. İran ordusunun üçüncü kısmı ise yarı düzenli, tüfenkçi,

³ Azerbaycan valiliği yapan Feth Ali Şah'ın oğlu aynı zamanda saltanat naibi Abbas Mirza, Rus-İran savaşları sırasında İngiltere'nin verdiği destekle sınırlı da olsa piyade ve topçu birliklerini Avrupalı tarzda yeniden düzenlemeyi başardı. Tebriz'de barut imalathanesi, top tezgâhları ve askeri teçhizat atölyesi kurdu (Bkz. *DİA*, 1988: s. 27; Zencani-Gülsefidi, s. 92).

⁴ Askerlik hizmetinde bulunmamış ve askeri eğitim görememiş gönüllü birlikler. Aşiretler, kabileler ve halk arasından savaşta orduya yardımcı olmaları için toplanan askerler (Bkz. 'Amid, 1393a: s. 741).

şemhacı ve cezayirciden oluşmaktaydı. Bunlar buldukları bölgelerdeki reayanın can ve mal güvenliğini sağlamakla mükelleftiler. Ordunun önemli bir kısmını oluşturan bu birlikler ihtiyaç anında toplanmakta ve seferberlik zamanında orduya intikal ederek savaşa katılmaktaydılar. Bu askerler istifade ettikleri köhnemiş silahlarıyla orduya önemli bir değer katmaktan uzak önemsiz, kudretsiz ve faydasız birliklerdi. İran ordusunun bu kısmı teşkilatı itibarıyla Osmanlı Devleti'ndeki Tımarlı sipahilere benzetilebilir (Curzon, 1380: s. 746-747).

İran'da 1906 yılında meşrutiyetin ilan edilmesiyle kurulan Meclis-i Vükela orduda birtakım reformlar yapma yoluna gitti. Meclis tarafından 1912 yılında çıkartılan bir kanunla Tahran, Tebriz ve Meşhed'de üç nizamiye fırkası kuruldu. Her nizamiye; 2 piyade alayı 3 tabur, 1 süvari alayı 2 bölük, 1 topçu alayı 2 sahra bataryası- 2 cebel (dağ) bataryasını bünyesinde barındırıyordu. Meşrutiyetle birlikte yapılan düzenlemeler neticesinde İran ordusunda 80.000 piyade ve 85.000 düzensiz süvari olmak üzere toplamda 165.000 asker bulunduğu tahmin edilmektedir (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 12-13). İran ordusuna kazandırılmaya çalışılan düzenli ve modern bir ordu olma hüviyeti dışarıdan yapılan müdahaleler neticesinde bir türlü başarıya ulaşamadı. Meşrutiyetin getirdiği yenilikler de I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve İran'ın, İngiltere-Rusya tarafından işgal edilmesiyle neticesiz kaldı.

İran ordusunun kesin sayısı bilinmemekle birlikte, bu konu hakkında kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. 1807 yılında İran'a gelen Fransız askeri danışman General Gardanne hatıratında İran ordusunun 60.000 piyade, 144.000 süvari ve 2.500 topçudan oluştuğunu belirtmektedir. İran ordusunda 8.000 ile 10.000 arasında sultan ve bir han bulunmaktaydı. Her sultanın emri altında yüz asker bulunuyordu. Ayrıca elli askerden sorumlu görevliye "ellibaşı" ve on askerden sorumlu komutana ise "başı" denilmekteydi (Gardanne, 1362: s. 71). "Tarihçe-yi Serbazgiri der İran" adlı makalede İran ordusunun 150.000 düzenli ve 50.000 düzensiz olmak üzere 200.000 askerden oluştuğu belirtilmektedir (Ka'immakami, Mecelle-i Berresiha-ye Tarih, 1246: s. 78). Lord Curzon ise "İran ve Kaziye-i İran" adlı eserinde salnameler ve neşriyatlarda verilen bilgilere göre şahın ordusunda 200.000 asker bulunduğu, bunun 150.000 düzeli askerden ve 50.000 çerik askerinden oluştuğunu belirtmektedir. Curzon bu sayının ve bu ordunun hayalden ibaret olduğunu belirtmektedir. Ona göre İran ordusu toplanması mümkün birlikler ve tamamıyla silahlı ve hazır birlikler olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Curzon toplanması mümkün askerlerin sayısını 90.392 olarak vermektedir. Bunun; 16.350'si yerel ve düzensiz süvariler, 80'i zenburek⁵, 2.493'ü yarı düzenli süvariler, 63.700'ü düzenli piyadeler, 4.000'i topçu, 169'u Avusturya birliği ve 3.600'ü yerel birliklerden oluşturmaktaydı. Curzon ayrıca savaşa hazır düzenli birliklerin sayısını ise 43.889 olarak vermektedir. Bu birlik 12.427 düzensiz süvari, 2.493 yarı düzenli süvari, 25.000 düzenli piyade, 1.800 topçu, 169 Avusturya birliği ve 2.000 yerel askerden oluşmaktaydı (Curzon, 1380: s. 748). Will Morrin, İran ordusunda bulunan toplam asker sayısını 90.392, General İhtisabiyan ise 97.229 olarak vermiştir (Ka'immakami, 1246: s. 78). Kolin İstivdaret, İran ordusundaki düzenli birliklerde; 39.000 piyade, 200 süvari

⁵ Küçük bir top çeşidi (Bkz. Mo'in, 1371b: s. 1751).

ve 1.550 topçu olmak üzere toplam 40.750 asker bulunduğunu, düzensiz birliklerin ise 20.000 tüfekçi ve 40.000 süvari olmak üzere toplam 60.000 askerden müteşekkil olduğunu belirtmektedir (İstivdaret, 1349: s. 128). İstanbul'da yayımlanan İran Hakkında Medğel adlı makalede, Muzafereddin Şah'ın (1896-1907) 1905 yılında İran'da çıkan bir gazetede yayınlanan bir iradesinden alınan bilgi ve rakamlara yer verilmiştir. Buna göre; “İran ordusu, 92.000 piyade, 22.000 süvari, 6.000 topçu olmak üzere 120.000 askerden oluşan büyük bir ordudur. Yapılması planlanan düzenlemelerle bu ordu, komutanlarının merkezden atandığı, içerisinde nakliye, istihkâm ve sıhhiye müfrezelerinin bulunduğu 12 kıta şeklinde yeniden dizayn edilecektir.” (İran Hakkında Medğel, 1334: s. 37). İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale adlı eserde ise; İran ordusunun 124 tabur, 180 süvari bölüğü, 40 batarya, 8.000 komutan, 310.000 asker ve 145.000 hayvandan meydana geldiği belirtilmiştir (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 12-13). 1900'lü yılların başında İran'da bulunan Japon seyyah Oba Kageaki (Kako) sefernamesinde İran ordusunun sayısı ile ilgili olarak; “İran ordusunda çoğunluğunu aşiretlere bağlı askerlerden oluşan birliklerin sayısı 72.000, orduda görev yapan komutanların sayısı ise 3.400 idi. Barış zamanında görev yapan askerlerin sayısı yaklaşık olarak 19.000, komutanların sayısı ise 2.200 idi. Bu sayılar göz önünde bulundurulduğunda İran ordusunda bulunan askerlerin toplam sayısı 100.000 civarındadır.” diye yazmaktadır (Kageaki (Kako), 1393: s. 115).

Bu kaynaklardaki sayısal verilere baktığımızda ilk zikrettiğimiz yazarlar tarafından verilen sayıların birbirine yakın olduğunu, İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale adlı eserde verilen sayının ise diğerlerine göre çok fazla olduğunu görmekteyiz. Bunun sebebinin ne olduğunu tam bilmemekle birlikte istifade edilen kaynaklardaki mevcut yanlış bilgilerden kaynaklandığını tahmin etmekteyiz. Nitekim Kaçar Hanedanlığı döneminde İran'ı gezme fırsatı bulan ve İran ordusu hakkında detaylı malumata sahip olan Lord Curzon, eserinde resmi evraklarda verilen rakamların yanlışlığına değinmiş ve bu dönemde İran'da mübalağanın ne kadar yaygın olduğunu belirtmiştir. Nitekim dönemin siyasal ve sosyal durumu göz önünde tutulduğunda Curzon tarafından verilen sayının, ki genel temayül de bu yöndedir, gerçek olma ihtimali daha ağır basmaktadır.

Yukarıda hakkında sayısal bilgiler verdiğimiz İran ordusunda disiplin, düzen ve askerlik mesleğini icra edenlerin işlerindeki liyakatleri hakkında elimizdeki kaynaklarda şu bilgilere rastlamaktayız.

İran Hakkında Medğel adlı eserde, “İran askerleri itaatkâr, öğrenmeye istekli ve sağlam iradeli iyi askerlerdir. Diğer devletlerin askerlerinden tek eksiklikleri iyi komutanlardan mahrum olmalarıdır. Liyakatsiz komutanlar idaresinde ki İran ordusunda düzen ve tertip yok denecek kadar azdır. Şehzadeler çocuk yaşta en üst askeri makama gelebilmektedirler. Diğer askeri rütbe ve makamlar para karşılığı liyakatsiz kişilere satılmaktadır. İran ordusunda düzen ve birliğin sağlanabilmesi için liyakatsiz komutan ve rütbelilerin görevlerinden uzaklaştırılması ve bunların yerlerine işin ehli kişiler getirilmesi gerekmektedir.” şeklindedir (İran Hakkında Medğel, 1334: s. 38).

1840 yılında İran'da bulunan Alman seyyah Van Heinrich Karl Brugsch'un seyahatnamesinde İran ordusu hakkında verdiği bilgi; “Disiplin ve düzenden yoksun olan İran ordusunun tüm kademelerine kargaşa hâkimdi. Askerlerin geneli şehirli ve

köylü fakir ailelerin çocuklarından oluşmaktaydı. Bu askerler maddi imkânlardan yoksun olduklarından dolayı rüşvet ve iltimas ile elde edilen rütbe ve makamlara sahip olmaları neredeyse imkânsızdı. Orduda rüşvet o kadar yaygındı ki merkezden gönderilen maaşlar elden ele dolaşır askerlere ulaşmaya kadar bitiyordu. Askerler maaşlarını doğru dürüst alamadıkları gibi mevcut konumlarını korumak için komutanlara rüşvet vermek zorunda kalıyorlardı. Bundan dolayı askerlerin büyük kısmı sokak ve pazarlarda marangozluk, demircilik ve aşçılık yaparak geçimlerini sağlamaya çalışıyorlardı. Bu askerlerin tüm ömrü savaş ile barış arasında geçmektedir.” şeklindedir (Van Heinrich Karl Brugsch’dan aktaran Kerimi, s. 14).

Kolin İstivdaret ise eserinde şu bilgilere yer vermiştir. Irak-ı Acemde bulunan askeri birlikler ihtiyaçları olan silahlara sahiptirler. Fakat elbise ve teçhizat konularında noksanlıkları bulunmaktadır. Semnan’da bulunan askeri birliklerin kıyafet ve teçhizat gibi ihtiyaçları hiçbir zaman temin edilmemiştir. Mazenderan’da bulunan birliklerin durumu Semnan’da bulunan birlikler ile aynıydı. Kirmanşah’ta askeri eğitim gören bir birlik bulunmaktaydı. Fakat bu birlikte diğer birlikler gibi silah, teçhizat ve elbiseden yoksundu. Ayrıca bu birlikte tertip ve düzen yok denecek kadar azdı. Ayrıca silah ve mühimmat ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmayan düzensiz piyadeler ve süvariler bunları kendileri temin etmek zorundaydılar (İstivdaret, 1349: s. 129-131).

Bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi devlet, askerlerin en temel ihtiyaçları olan elbise ve silah gibi gereksinimleri karşılamaktan acizdir. Temel ihtiyaçları karşılanmayan askerlerden askerlik mesleğini hakkıyla yerine getirmeleri beklenemeyeceği gibi böyle bir ortamda orduda disiplin ve düzenin olması da mümkün görünmemektedir. Nitekim bu dönemde İran ordusunda bu sebeplerden kaynaklanan birçok problemle karşılaşmaktadır.

Aslında, Muhammed Şah döneminde merkezi hazineden, askeri harcamalar için kullanılmak üzere bir bütçenin ayrıldığını Kolin İstivdaret’in eserinden öğrenmekteyiz. Yazar merkezi hazineden orduya ayrılan bütçenin 636.131 lira ve 10 şeling olduğunu, bunun 355.671 lira 10 şeliginin düzenli birliklerin, 280.460 lirasının da düzensiz birliklerin harcamaları için kullanıldığını belirtmektedir (İstivdaret, 1349: s. 129). Karargah-ı Umumi İstihbarat Dairesi tarafından 1912/1913 yılında tutulan raporda ise; hazineden askeri harcamalara 2.500.000 tuman, Kazak Livası içinse 120.000 tuman bütçe ayrıldığı yazılmıştır (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 3). Bu raporlarda verilen sayılar hakkında değerlendirme yapacak olursak birinci kaynakta verilen rakamlar Muhammed Şah döneminde orduya yapılan harcamaları içermektedir. İkinci kaynaktaki mevcut veriler ise Meşrutiyetin ilanından sonra ve I. Dünya Savaşı’na yakın bir tarihte ordu için ayrılan bütçeyi vermektedir. Bu bilgiler göz önüne alındığında ve iki kaynakta verilen verilerin doğruluğu kabul edildiğinde İran hazinesinden askeri harcamalara ayrılan bütçenin zaman içerisinde arttığı görülmektedir. Bunun durumun sebepleri arasında; uzun yıllar yaşanan savaşlar neticesinde ordunun değerinin anlaşılması, 1906 Meşrutiyet’in ilanı ile kurulan meclisin orduda yaptığı düzenlemeler ve Avrupa’yı tarzda teşkilatlanmaya gidilmesi ve dünyada büyük bir savaşın eşliğinde olunmasını sayabiliriz. Kazak Livası’na ayrı bir bütçe tahsis edilmesinin nedeni ise,

şahların muhafızlığını yapan bu birliğin aynı zamanda saltanatın devamının garantisi olarak görülmesindedir.

Kaçar Hanedanlığı döneminde İran ordusunun genel durumunu özetleyecek olursak köhne bir teşkilat, askeri bilgidен yoksun komutanları ve askeri düzenden mahrum yapısıyla diğer devletlerle savaşacak nitelikten uzak, bir nevi muhafız birlikleri niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 2).

2- Orduyla İlgili Kanunnameler

Kaçar Hanedanlığı, İran'da yönetimi ele geçirdiği vakit mevcut kuvvetler, aşiret birliklerinden oluşmaktaydı (Curzon, 1380: s. 736). Feth Ali Şah kendi iktidarını korumak düşüncesiyle bu aşiretlerin gücünü kırarak yeni düzenlemeler yapma yoluna gitti. Ayrıca Rusya ile savaşlarda alınan yenilgiler ve modern dünya düzeni ile sıklaşan irtibat neticesinde eski askeri sistemlere göre teşkil edilmiş orduların kifayetsizliğinin ortaya çıkması bu yenilikleri tetikleyen bir diğer sebebi. Bu durum askeriyede modern anlamda yenilikler yapılmasını kaçınılmaz hale getirdi. Bu çerçevede asker teşkilatı, asker alımı ve askerlik süreleri gibi alanlarda reformlar yapıldı. Fakat İran ordusunda gerçek anlamda ilk teşkilatlanma ancak Nasireddin Şah zamanında Sadrazam Emir Kebir tarafından yapılan reformlarla başladı.

Feth Ali Şah'tan Nasireddin Şah zamanına kadar orduda gerçekleştirilmeye çalışılan düzenlemelere bakacak olursak; bu döneme kadar ordunun yazılı bir kanunnamesi bulunmamakla birlikte eyaletlerdeki askerlerin toplanması, kayda geçirilmesi, gerekli yerlere sevki gibi işleri eyalet yöneticileri ve Şu'abat-ı İdareyi Askeriye denilen kurum yerine getirmekteydi (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 4-6). Bu uygulamalar vilayetten vilayete farklılıklar göstermekteydi. Bazı vilayetler topçu ve piyade çıkarmak ile mükellefken, bazı vilayetler de verdikleri vergi miktarınca asker çıkarmak mecburiyetindeydiler⁶. Mesela Azerbaycan, Gilan, Tahran, Mazenderan, Irak, İsfahan gibi eyaletler daimî ordu için asker verirken, Kürdistan, Arabistan, Fars ve Horasan eyaletleri aşiretlerden oluşmakta ve bunlar savaş zamanında süvari birlikleri sağlamaktaydılar. Meşhed, Kadem ve Kaşhane eyaletleri ise askerlikten muaftılar (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 4; İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 3-4).

Asker göndermek zorunda olan aşiretlerin tâbi olduğu sorumluluklara bakıldığında ise; ihtiyaç anında bu aşiretlerin tamamı önceden belirlenen miktardaki askeri göndermekle mükelleflerdi. Askerlerin firar etmesini engellemek için bazı önlemler alınmıştı. Örneğin kabile reisleri firar eden askerlerin yerine ailelerinden birini göndermek zorundaydılar. Diğer taraftan maddi imkânları olan aşiretler asker göndermeyi red hakkına sahiptiler. Bunlar gönderecekleri askerlerin yerine merkez veya eyalet hazinesine pişkeş denilen bir ücret öderlerdi. Böylece bu parayla askerlik görevinden muaf olanların yerine farklı bölgelerden ücretli asker temin edilirdi (Ka'immakami, 1246: s. 68).

⁶ 1871 yılında yürürlüğe konulan kanun ile askere alma işlemleri daha düzenli hale getirildi. Bu kanun ile her kasaba, nahiye, köy verdikleri vergi miktarına göre asker vermek zorundaydı. Yani senelik 100 tuman vergisi olan yerden bir asker alınacaktı. Askerlere verilen maaş 20 tuman olarak belirlendi (Bkz. İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 4).

Asker toplama sırasında her alayın bulunduğu yerleşim birimindeki yönetici gerekli tedbirleri almak zorundaydı. Oluşturulan birliklerde bulunan askerlerin ekseriyetle aynı aşiret veya yerleşim yerine tabi olmalarına dikkat edilirdi. Böylece bu askerler arasında milli ve dini birliktelik temin edilerek görevlerini daha iyi ifa etmeleri sağlanmaya çalışılırdı (İran Hakkında Medğel, 1334: s. 36).

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise askerlerin zorunluluk ve gönüllülük kaidelerine göre askere alınmalarıdır. Askerlerin zorunluluk esasına göre toplanması hakkında fazla bilgiye sahip olunmamasıyla birlikte; vergilerden muaf olmak, yıllık 15 tuman maaş almak ve askeri imkânlardan⁷ istifade etmek için bireylerin gönüllü olarak orduya katıldıkları görülmektedir. Bu şekilde asker alımları Muhammed Şah'ın saltanatının sonuna kadar devam etti (Ka'immakami, 1246: s. 68-69).

Feth Ali Şah'ın zamanında yapılan düzenlemelerle İran ordusu askeri düzen ve teçhizat gibi alanlarda modern bir hüviyete büründü. Fakat bu yeni birliklerin Avrupa ve Hint ordularıyla tek ortak yanları aldıkları eğitim ve talimatlardan ibaretti. Bunun haricinde bu birlikler komutanları, maaşları, yiyecekleri, teçhizatları ve mühimmatın savaş alanına nakliyesi gibi birçok alanda Avrupa askerlerine denk değillerdi. Ayrıca yeni eğitim sistemine göre yetişen komutanlar savaş meydanlarında varlık göstermekten ve öğrendiklerini tatbik etme kabiliyetinden yoksundular. Böylece Feth Ali Şah'ın iktidarından önce aşiret kuvvetlerinden müteşekkil dirayetli ve savaşçı bir yapıya sahip olan İran ordusu uygulanan yanlış politikalar neticesinde nisbeten bu varlığını da kaybetti. Sir John Malcolm İran ordusunda yaşanan bu yersiz gelişmelere değinerek; İran gibi ülke idaresi ve milli ahlakın geri kaldığı bir ülkede toprak savunmasının çerik askerlerine dayanmasının daha uygun olduğunu belirtmektedir. Nitekim devlet kurumlarının her türlü modern siyasal ve sosyal temelden yoksun olduğu İran'da askeri alanda yapılan yeniliklerin başarıya ulaşması beklenemezdi. Neticede askeri alanda yapılan düzenlemelerle istenilen sonuçlar elde edilemediği gibi Ağa Muhammed Han zamanında Rus ordusunu savaş meydanında alt edebilme kuvvet ve kudretine sahip aşiret birliklerin kuvveti de kırılarak ülke savunması iyice zayıflatıldı (Curzon, 1380: s. 735-741).

Nasıreddin Şah'ın saltanat yıllarının başında sadrazam Emir Kebir güçlü bir devletin ancak güçlü bir ordu ile mümkün olabileceğini, sulh zamanında askeri eğitimden muaf tutulan birliklerin savaşlarda varlık gösteremeyeceğini vurgulamasıyla askeri teşkilatta bazı reformlar yapma yoluna gitti. Emir Kebir bu fikirleri çerçevesinde Kanun-u Boniç adıyla zorunlu askerliği öngören bir kanunname yayınladı (Ka'immakami, 1246: s. 80-81).

Bu kanunnamede zorunlu askerlik esasları şu şekilde belirlenmişti. Her köy iki öküzün sürebildiği toprak miktarı başına 2 asker vermekle mükellefti. Bu kaide zamanla her köyde 10 kişiden birinin askere gönderilmesi şekline döndü. Askere alınacak kişiler

⁷ İran ordusunda askerlik görevini icra edenlerin ailelerinin ihtiyaçlarının karşılanması için devlet tarafından ekimlik bir toprak parçası verilirdi. Ayrıca askerlere günde 1 men arpa, 2 men ot, ve dörtte bir oranında buğday ve bahar aylarından atları için taze ot verilmekteydi (Bkz. Ka'immakami, 1246: s. 69).

genellikle toprak sahipleri arasından seçilmeye çalışıldı. Eğer askere alınacak kişinin iktisadi durumu iyi değilse ve sahip olduğu bir mülkiyeti yoksa diğer 9 köylüden (askere gitmeyen) toplanan paralarla bu kişiye “alake” denilen bir toprak parçası ve askeri teçhizat verilirdi. Bu toprağın mülkiyeti, askerlik süresince rehin olarak devlette kalırdı. Bu süre zarfında asker ve ailesi sadece toprağı kullanma hakkına sahip idiler. Ayrıca savaş zamanında geriye kalan 9 köylü her yıl askerin ailesine bir eşek yükü buğday yardımıda bulunmak zorundaydılar. Bununla birlikte askerler görev yerlerine ulaşmaya kadar, devlet tarafından yayalara her fersah⁸ için 1 riyal, süvarilere ise 1,5 riyal yolluk verilmekteydi. Uygulanmaya başlanan bu nizamname ile birlikte 30.000 hazır ve 60.000 yedek olmak üzere 90.000 askerden oluşan daimî bir ordu meydana getirildi (Ka’immakami, 1246: s. 80-81).

Emir Kebir’in uygulamaya koyduğu bu zorunlu askerlik yasası sonraki dönemlerde bu alanda yapılan düzenlemelerin temelini oluşturmakla birlikte üzerinde yapılan değişikliklerle Kaçar Hanedanlığı yıkılana kadar kullanılmaya devam etti.

Emir Kebir tarafından yayınlanan bu kanunnamede askerlerin toplanması hakkında detaylı bilgi verilirken askerlik süresiyle ilgili bilgiye rastlanmamaktadır. Elimizde bulunan diğer kaynaklarda ise konuyla ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. İran Ordusu Hakkında dönemin kaynaklarından olan Muhtasar Risale adlı eserde askerlik süresi ile ilgili şu ibareye yer verilmiştir. “*Şimdiye kadar mükelefat-ı askeriyye, muayyen bir müddet-i hidmet veya asker ahzı ve terhisi hakkında bir kanun yoktur.*” (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 4). Nitekim eserin sonraki sayfalarında askerlik süreleriyle ilgili verilen şu bilgiler; “*Eyaletlerde toplanan askerlerin görev süreleri görevli oldukları yere göre değişiklik göstermektedir. Tebriz ve civarında görevli askerlerin askerlik süreleri 6 aydır. Azerbaycan, Tahran, Gilan’da bulunan askerlerin görev süreleri 1 yıldır. Horasan’a giden askerlerin görev süreleri ise 1,5 yıl olarak belirlenmiştir.*” (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 6, İran Hakkında Medğel, 1334: s. 37-38). Bu veri bir önceki bilgilerle çelişki meydana getirmekte ve askerlik süresini belirleyen bir kanunun varlığını göstermektedir. Konu ile ilgili diğer bir önemli kaynak olan Tarihçe-yi Serbazgiri der İran adlı makalede; İran ordusuna ait ilk yazılı kanunnamenin 1860/1861 yılında yani Emir Kebir’in öldürülmesinden 9 yıl sonra Tahran’da basıldığı ve bu tarihe kadar askerlik süresi ile ilgili kesin bir kural bulunmadığı ve askerlerin kaç yıl görev yapacaklarını bilmediğine yer verilmiştir. Ayrıca bu kanunname ile askerlik süresi 10 yıl olarak belirlendiği; askerlik süresini tamamlayan birinin gönüllü olarak tekrar orduya katılabileceği; devletin ihtiyaç duyması halinde 10 yıllık askerlik süresini tamamlamış olanları 6 yıl süreliğine tekrar askere alma hakkına sahip olduğu... (Ka’immakami, 1246: s. 83-86) şeklindeki bilgilere yer verilmiştir.

1878/1879 yılında İran ordusunda Kazak Süvarileri birliğinin kurulması gönüllülük esasını tekrar gündeme getirdi. Bu birlikte bulunan askerlerin eğitim süreleri Avrupa eğitim tarzına göre belirlendi. Buna göre bu askerlerin 1,5 yıl zorunlu görevden sonra, 1,5 yıl izne ayrılmaları öngörüldü. Fakat bu kural hiçbir zaman uygulanmadı ve

⁸ Dört saatlik yani beş bin metrelik mesafe (Bkz. Sami, 2012: s. 989).

askerlerin görev süreleri bu öngörülenden çok daha uzun tutuldu. Birlikteki mevcut düzenin devamı ve askerlerin savaş kabiliyetlerinin korunması buna sebep olarak gösterildi. Nasıreddin Şah'ın saltanatının son yıllarında çıkartılan bir kanunla, İran ordusunda uygulanan kanunnamenin uygulanmasında bazı değişikliklere gidildi. Buna göre her 180 Müslüman erkekten birinin zorunlu askerliğe alınması ve gayr-i Müslimlerden askerlik hizmeti karşılığında 150 tuman vergi alınması öngörüldü (Ka'immakami, 1246: s. 83-86).

İran'da 1906 yılında ilan edilen Meşrutiyetten sonra birçok alanda olduğu gibi askerlik alanında da reformların yapıldığını görmekteyiz. Meclis 1917 yılında 18 maddeden oluşan Kanun-u Serbazgiri (asker toplama yasası) yarasını yayınladı. Bu kanunun ilk maddesiyle Emir Kebir'in öngördüğü zorunlu askerlik yasası kabul edildi. Altıncı maddesinde, askerlerin görev süreleri 15 ile 25 yıl arasında değişecek şekilde belirlendi. Beşinci madde de ise yirmi yaşın altında ve otuz yaşın üstünde olanların askere alınmaması kararlaştırıldı. Sonraki yıllarda bu askeri nizamname esas alınarak yeni bir kanunname daha yayınladı. Bu kanunnamenin on yedinci maddesine göre, piyade birlikleri iki yıl, süvariler ise 3 yıl zorunlu askerlik yapmakla mükelleftiler. Toplam askerlik süresi ise 12 yıl olarak belirlenmişti. Askerler bu kanun ile zorunlu görevlerini tamamladıktan sonra geriye kalan süreyi meskûn oldukları yerlerde yedek birlikler şeklinde geçiriyorlardı. Tüm askerlik süresi olarak kabul edilen 12 yılın sona ermesi ile görevlerini tamamlamış sayılıyorlardı (Ka'immakami, 1246: s. 81-83).

1886/1887 yılında çıkartılan kanunnameye askerlik yaşı 21 olarak belirlendi ve askerlik tüm erkeklere zorunlu hale getirildi. Böylece bu döneme kadar askerlikten muaf tutulan bazı eyaletler –Kaşan-Reşt-Gilan gibi– burada bulunan aşiretler ve eşrafın ayrıcalıkları sona erdirildi. Bu yeni kanunla askerlik süresinde de düzenlemeler yapıldı. Buna göre askerlerin 2 yıl ön birliklerde, 4 yılda geri hizmetlerde olmak üzere 6 yıl zorunlu görev yapmaları gerekiyordu. Muvazzaflığı bitenler, sürenin bitiminden sonra yedek asker olarak memleketlerine dönüyorlardı. Bu kanunname ile getirilen bir diğer uygulama ise “Daire-i Serbazgiri ve Nizam-ı İcbar-i” kurumunun kurulmasıydı. Bu kurum zorunlu askerlik kurallarının uygulanması ve askerlerin toplanması gibi görevlerden sorumluydu. Fakat bu kurumun asker toplamayla ilgili karşılaştığı öncelikli problem daha önce yapılmış bir nüfus sayımının olmamasıydı. Ülkedeki asker çağına erişmiş erkek nüfusunun belirlenmesi için “İdare-i Sebt Ehval” adlı kurum kuruldu. 1887/1888 yılında “Daire-i Serbazgiri ve Nizam-ı İcbari”nin adı “Daire-i Nizam-ı Vazife” olarak değiştirildi. Ayrıca Tebriz, İsfahan, Meşhed ve Reşt gibi birçok büyük şehirde şubeleri açıldı. 1889/1890 yılında İdare-i Nizami Vazife'nin ismi “İdare-i Nizam ve Vazife-i Umumi” olarak tekrar değiştirildi (Ka'immakami, 1246: s. 89-92).

İran'da meşrutiyetin ilanı ile yaşanan siyasal ve sosyal değişim süreci askerlik teşkilatındaki değişimleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle 19. yy.'da dünyada yaşanan gelişmeleri dikkate aldığımızda ordunun ne kadar önem arz ettiği ortadadır. Şahlar da müşahede ettikleri bu gerçekler üzerine askeri alanda yenilikler yapmaktan geri durmamışlardır. Fakat mevcut siyasal ve sosyal konjonktür değişimler önünde engeller oluşturarak bu çabaların sonuçsuz kalmasına ya da islahatların uzun zamana

yayılmamasına neden olmuştur. Nihayetinde Kaçar Hanedanlığı, atalarına büyük zaferler bahşeden güçlü ordulara sahip olamadan tarih sahnesinden çekildiler.

3- Kaçar Ordusunda Rütbe ve Askeri Hiyerarşi

Kaçar Hanedanlığı zamanında merkez ve eyaletlerde bulunan askeri teşkilatların emir komuta zincirinin en tepesinde hanedana mensup kişiler bulunmaktaydı (Hanizade-Abadi, 1394: s. 32). Bu görevlilerin maaş ve harcamaları merkezi hazineye karşılanmaktaydı. Örneğin; Azerbaycan eyaletine merkezden 277.189 tuman 3879 dinar, 12.829 ğervar⁹ 64 men¹⁰ ve 20 seyr¹¹ ot, 55 ğervar 50 men işlenmemiş pirinç, 1542 ğervar 65 men 34 seyr saman gönderilmekteydi. Ayrıca Meşkin ve Karacadağ nahiyelerinden sorumlu Muhammed Han için 84 tuman 4400 dinar ve Urmiye hâkimi Muhammed Han için ise 59 tuman 8600 dinar maaş gönderilmiştir (Hanizade-Abadi, 1394: s. 32).

Orduda görev alan diğer komutanlar Tahran, Tebriz ve İsfahan'da bulunan askeri okullarda eğitim gören ve askerlik mesleğini icra edenler arasından seçilirdi. Bu okullarda eğitim gören öğrencilerin rütbe ve nişanları yüzbaşı olana kadar buldukları birliğin komutanları tarafından verilmekteydi. Yüzbaşı rütbesini elde eden bir kişinin bir sonraki rütbesi Tebriz ve İsfahan'da bulunan amirler ve paşalar tarafından verilmekteydi. İran ordusunda askerlerin rütbe elde etmeleri için nüfuzlu bir aileye tabi olması veya komutanların teveccühünü kazanması gerekiyordu (İran Hakkında Medğel, 1334: s. 36; İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 5).

Oba (Kako) Kageaki sefernamesinde, “*Bütün makam ve rütbelere genellikle para ile satın alınmaktadır.*” demektedir (Kageaki (Kako), 1393: s. 114). Bununla birlikte rütbe tayinlerinin komutanların inisiyatifine bırakılması ve bunu düzenleyen bir kanunun bulunmaması orduda gereğinden fazla komutanın bulunmasına sebep olmuştu. İran ordusunda sahip olunan rütbenin yanı sıra komutanların buldukları bölükler de askeri statü için önem arz etmekteydi. Örneğin Kazak Livasında görevli komutanlar diğer bölükler de görevli komutanlardan daha fazla itibar sahibiydiler (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 5).

4- Askeri Teşkilat

Kaçar Hanedanlığı devrinde İran ordusunu, merkez ve eyaletlerdeki tüm askeri bürokratik işleri yapanlar “Pişkaran” ve askerlik işini icra edenler “Piştazan” şeklinde iki kısma ayırmamız mümkündür. Bu iki kısım da kendi içinde farklı meslek ve görev alanlarına ayrılmaktaydı. Örneğin askerlikle ilgili bürokratik işleri: Erbab-ı Kalem, Tabib ve Cerrahan, Sertıbban ve Serhengani, Naiban, Yaveran, Selatin ve Müzikacıyan gibi görevliler yerine getirmekteydi. Askerlik işini icra eden silahlı kuvvetler ise; piyade, süvari, topçu, donanma ve geri hizmette çalışanlardan oluşmaktaydı.

⁹ Bir çeşğin sırtına yüklenen yük miktarı veya 300 kg. denk gelen ağırlık miktarı (Bkz. 'Amid, 1393a: s. 852).

¹⁰ 3 kg. denk gelen ağırlık birimi (Bkz. 'Amid, 1393b: s. 1750).

¹¹ 75 gr. denk gelen ağırlık birimi (Bkz. 'Amid, 1393b: s. 1261).

4- 1- Pişkaran (Askeri Bürokrasi)

Askeri teşkilat içerisinde merkez ve eyaletlerdeki askeriye ile ilgili tüm bürokratik işleri yerine getiren bu grup, kendi içerisinde üstlendikleri sorumluluklara göre farklı bölümlere ayrılmıştı. Bu gurubun içerisinde Osmanlı'da Kazaskere denk gelen Erbab-ı Kalem, tabib ve cerrah, rütbeli askerler ve ordu orkestrası olarak adlandırabileceğimiz müzikaçıyan gibi birimler yer almaktaydı (Hanizade-Abadi, 1394: s. 33).

4- 1- 1- Erbâb-ı Kalem: Askeriye ile ilgili tüm yazışmalar ile iktisadi ve mali işlerin yerine getirilmesi, ferman ve hükümlerin uygulanmasından sorumlu olan kısımdır. Erbâb-ı Kaleme bu işleri icra ederken şu görevliler yardımcı olmaktadır.

Mustafiyân-ı Nizami; Mali işlerden, mali işlerle ilgili defterlerin düzenlenmesinden ve eyaletlerin iç ve dış harcamalarının kaydedilmesinden sorumluydu. Leşkernivisan; Askerlerin toplanma ve terhis işlemleri, askeriye ile ilgili hükümlerin kayda geçirilmesi ve askeri harcamalarla ilgili işlerle muvazaftılar. Münşiyân, ferman ve beratları mustafilerin tuttukları defterlere kaydetmek ve arşivlerdeki eksik belgelerin tamamlanması gibi görevleri yerine getirmekteydiler. Serriştedar, mustafinin emrinde bulunan askeri yetkiliydi. Her mustafinin emrinde birkaç serriştedar ve kâtip görev yapmaktaydı.

4- 1- 2- Tabip ve Cerrahlar: Orduda bulunan tabiplerin sayısı merkez ve eyaletlerde bulunan askerlerin sayısına bağlı olarak değişmekteydi. Bununla birlikte genellikle eyaletlerde 2 tabip ve 1 cerrah bulunmaktaydı. Tabip ve cerrahlar maaşlarına ilave olarak sattıkları ilaçların ücretlerini de almaktaydılar.

4- 1- 3- Orkestra: Ordu orkestrasının içerisinde borazancılar, neyzenler ve davulcular görev yapmaktaydı. Orkestrada bulunan askerlerin komuta kademesi genelde üsteğmen, teğmen ve asteğmen gibi rütbelerden oluşmaktaydı (Hanizade-Abadi, 1394: s. 32-36).

4- 2- Muhariban Kuvvetler (Piştazan)

Kaçar Şahları, devletin teşekkülünden sonra meydana getirdikleri askeri düzende kendilerinden önceki devletlerin, özellikle de Safevi Devleti'nin askeri teşkilatını örnek aldılar. 'Heşm' veya 'Heşr-e Rusta-yi' olarak adlandırılan bu askeri sistem Kaçar Hanedanlığı'nın saltanat süresinin ortalarına kadar uygulanmıştır. Nasireddin Şah'ın saltanat yıllarının ortalarına kadar Şah'a ve veliaht şehzadeye bağlı düzenli birlikler Koşun-u Parikabi¹² olarak adlandırılmaktaydı. Bunlar Osmanlı'da kapıkulları olarak bilinen ve merkezi otoriteyi simgeleyen birliklerdi. Eyaletlerde şehzadelere ve valilere bağlı bulunan ve savaş zamanında şahın ordusuna intikal eden ordular ise 'Vilayeti'¹³ olarak adlandırılmaktaydı. Nasireddin Şah döneminde bu ordulara sabit ve hareketli

¹² Bu birlik Osmanlı Devleti'nde merkezi orduyu meydana getiren Kapıkullarına benzer bir orduyu oluşturmaktaydı.

¹³ Bu sitemin Osmanlı Devleti'ndeki Tımarlı sipahilere benzer bir şekilde dizayn edilmişti. Barış zamanında eyaletlerdeki düzen ve güvenliği sağlarken savaş zamanında şahın ordusuna intikal edelerdi.

olmak üzere iki birlik daha eklendi. Hareketli birlikler sınırları korumakla görevli daimî askerlerdi. Sabit birlikler ise savaş zamanında orduya katılan barış zamanında ise meskûn oldukları bölgelere dönen yedek askerlerden oluşmaktaydı. Bu birlikler her an savaşa hazır olmak ve askeri yeteneklerini geliştirmek için buldukları bölgelerde yılda üç ay askeri eğitime tabi tutuluyorlardı (Ka'immakami, 1246: s. 89-92); İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 5).

Bu şekilde “merkez ve eyalet” veya “düzenli ve düzensiz” olmak üzere iki ana kısma ayrabildiğimiz İran ordusu piyade, süvari, topçu, donanma ve geri hizmetler gibi bölümlerden oluşmaktaydı.

Kaçar Hanedanlığı zamanında İran ordusu fevçlerden yani, taburlardan oluşmaktaydı. İran ordusunun en küçük askeri topluluğuna “cufa” denilmekteydi. On askerden oluşan bu topluluğun başında “onbaşı” veya “sercufa” denilen bir askeri görevli bulunmaktaydı. İki cufanın bir araya getirilmesiyle “karağolğane” denilen birlik meydana gelmekteydi. Karağolğanelere “çavuş” denilen görevli komutanlık yapıyordu. Beş karağolğanenin birleşmesiyle bir deste “bölük” meydana gelmekteydi. Bölüklerin başında “sultan” adıyla anılan yüzbaşı bulunuyordu. Sekiz veya on karağolğanenin bir araya gelmesi ile “fevc” denilen en büyük askeri birlik meydana gelmekteydi. Fevçlerin komutanlığını “emir komutan” ya da “general” diye anılan görevli yapmaktaydı. Bir fevcde: 1 sertap (tuğgeneral), 1 serheng (albay), 2 yaver (binbaşı), 1 hekimbaşı (doktor), 8 muavin tabib (doktor yardımcısı), 8 vekilbaşı (başçavuş), 32 vekil (çavuş), 32 sercufa (onbaşı), 1 serriştedar (kâtip), 1 acudan (mu'avin), 1 bayraktar, 4 bayraktar muhafızı görev yapmaktaydı (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 7-8).

İran ordusunda bulunan komutanların rütbe ve maaşlarını gösterir tablo (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 5-6).

Rütbe	Senelik maaş (tuman)	Aylık ta'yinat (erzak) bedeli
Müşir (Maraşal):	3000	...
1. Ferik (Korgeneral):	1200	600
2. Ferik	900	330
Emir-i Tugay (Tuğgeneral)	750	250
Miralay	400	150
Kaymakam	120	95
Binbaşı	100	95
Yüzbaşı	85	45
1. Mülazım	28	13
2. Mülazım	19	10,5

4- 2- 1- Piyadeler

İran ordusunun en kalabalık kısmını oluşturan piyadeler düzenli ve düzensiz olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı.

Düzenli birlikler de kendi içinde iki kısma ayrılmaktaydı. Bunların ilki şah ve ailesini korumakla görevli muhafız birliğiyle merkez ve eyaletlerdeki valilerin emrinde bulunan askerlerdi (Hanizade-Abadi, 1394: s. 41). Diğeri ise eyalet, kasaba veya köylerden Boniçe Kanunu'nun öngördüğü şekilde toplanan askerlerdi. Bu birliklerin, aşiret kuvvetlerinden oluşanlarının komutanlığını aşiret reisleri yapmaktaydı. Bunların

haricinde kalanların komutanlığını ise bağlı olunan eyaletin valisi tarafından atanan kişiler üstlenmekteydi. Bu birliklerin askeri eğitim görme imkânları kısıtlıydı. Bu askerler üç yıllık askerlik süresinin iki yılını silahaltında bir yılını ise ailesinin yanında geçirmekteydi (Curzon, 1380: s. 758-759). Bu birliğe alınacak askerlerin yaşını belirleyen ve sınırlayan bir kanun bulunmamaktaydı. Bundan dolayı askerler arasında 16 yaşındaki gençlerden 80 yaşındaki yaşlılara kadar kişiler görev yapmaktaydı (Kageaki (Kako), 1393: s. 114).

Bu dönemde İran'da bulunan piyade birliğinin 80 fevcden¹⁴ oluştuğu tahmin edilmektedir. Bunların 7'si şahın korumalığını yapan Hassa Alayı'ydı. Bu 7 alaydan 3'ü Tahran'da bulunmaktaydı. Bundan başka her biri 300 askerden oluşan 18 alay, her biri 100 askerden oluşan 13 bölük (deste), 100 mevcutlu sahra topçusu birliği ve her biri 1000 askere havi 3 süvari alayı vardı. Fakat ilerleyen dönem içerisinde bunların çoğu parasızlıktan komutanları ile birlikte terhis edilmişlerdi (İran Hakkında Medğel, 1334: s. 36).

Curzon'un piyade taburları hakkında verdiği bilgiye göre de; Piyade taburları, her biri 100 askerden oluşan 10 bölüğün bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştu. Fakat izinli askerler bu sayıdan çıkarılınca her bölükte ancak 70 askerin, her taburda da 700 askerin olduğu görülmektedir (Curzon, 1380: s. 759). Kaçar Hanedanlığı döneminde piyade birliğini meydana getiren her taburda; 1 serheng (albay), 1 serriştedar (yarbay), 2 yaver (binbaşı), 1 müşerref, 1 acudan, 1 bayraktar, 1 macur (yaver), 1 vekilbaşı, 4 vekil-i bayrak, 5 beyzade, 1 naibe evvel, 1 naibe devvom bulunmaktaydı. Sonraki yıllarda bu görevlilere tabip, cerrah, çakmaksaz ve kundaksaz gibi görevlilerde katıldı (Hanizade-Abadi, 1394: s. 41).

Müzikanyan, bahadırın ve muhaberan birlikleri piyade birliğinin altında bulunmaktaydı. Müzikanyan birliği içerisinde şipurci (borazancı), tebal (davulcu), neyzen ve senczen (zil) gibi görevliler vardı. Bu birlikte görevli borazancıların sayısı 8 ile 10, davulcuların sayısı 15 ile 18, neyzenlerin sayısı ise 18 ile 20 arasında değişmekteydi. Piyade birliğinde ordu orkestrasından sonra ki grubu bahadırlar oluşturmaktaydı. Bu birlik her bölükten seçilmiş yetenekli ve başarılı askerlerden teşkil edilmişti. Bahadırlar birliğinden rütbesi yüzbaşı olan bir komutan sorumluydu. Ayrıca bu birlikte üsteğmen, teğmen ve çavuş rütbesine sahip görevliler de yer almaktaydı. Bahadırlar bölüğü her birinin başında çavuşun bulunduğu 4 cukkadan teşkil edilmişti. Her cukkada 15 ile 24 arasında asker bulunmaktaydı. Bunların toplam sayısının yaklaşık olarak 100 olduğu tahmin edilmektedir. Piyade birliğinin son halkasını muhaberan bölüğü oluşturmaktaydı. Bunların görevleri orduyu düşmanın ani baskınlarına karşı korumaktı (Hanizade-Abadi, 1394: s. 41).

1911 yılında askeriyede yapılan yeni düzenlemelerle jandarma bölüğü kuruldu. Bu bölüğe seçilen askerler gönüllülük esasına göre belirlenmekteydi. Jandarma birliğinin biri Tahran diğeri Fars'ta olmak üzere iki şubesi bulunuyordu. Tahran'da bulunan birlikte 5 bölük, 29 komutan, 99 küçük rütbeli komutan, 322 süvari, 737 piyade olmak

¹⁴ 80 fevc, 8 deste (yarım bölük) eşittir. 8 deste 4 bölüğe eşittir. Bu oluşumda yaklaşık olarak 600-700 asker bulunmaktadır (Bkz. İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 7).

üzere toplam da 1192 asker bulunuyordu. Fars'ta bulunan Jandarma birliğinde ise; 6 bölük, 15 komutan, 79 küçük rütbeli komutan, 301 süvari, 1053 piyade olmak üzere toplam 1454 asker bulunuyordu (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 6-7).

İran ordusunda görevli piyadeler 1877 Avusturya yapımı Werndl-Gewehr tüfek kullanıyorlardı (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 7-9; İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 11-12; İran Hakkında Medğel, 1334: s. 37). Bu dönemde İran ordusunda bu tüfekten 60.000 adet olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Henry, Martini, Snider ve İngiliz üretimi tüfekler de kullanılmaktaydı (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 11-12). Taşrada bulunan askerler iğneli, kapaklı ve çakmaklı tüfekler de kullanılmaktaydılar (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 7-9).

Düzensiz piyade birliği ise genellikle aşiretlere bağlı kuvvetlerden oluşmaktaydı. Bunlar savaş fermanı ilan edildikten sonra kendi reisleri komutasında şahın ordusuna katılırlardı. Savaş sona erdiğinde ise yaşadıkları topraklara dönerek önceden meşgul oldukları işlerle meşgul olmaya devam ederlerdi. Bu birlikler modern ateşli silahlar kullanmanın yanında geleneksel silahlar olan kılıç, ok, mızrak ve gürzden de istifade ederlerdi.

Nasıreddin Şah'ın saltanatının son yılında İran ordusunda bulunan düzenli piyadelerin sayısını gösterir tablo (Ka'immakami, 1246: s. 77)

Horasan Düzenli Piyade Birliği	21 Heng ¹⁵
Esterabad Düzenli Piyade Birliği	12 Heng
Gilan Düzenli Piyade Birliği	5 Heng
Mazenderan Düzenli Piyade Birliği	2 Heng
Kirman Düzenli Piyade Birliği	5 Heng
'Erak Düzenli Piyade Birliği	1 Heng

Düzenli Piyade birliğinde görevli asker ve komutanların maaş ve harcamalarını gösterir tablo (Curzon, 1380: s. 760)

Rütbe	Maaş (kıran)	Harcamalar (kıran)	Ev giderleri (kıran)
Askerler	70	90	80
Sercukka	80	90	80
Gruhban	90	90	80
Vekilbaşı	190	138	80
Bayraktar	190	126	80
Naib-e devvom	190	126	80
Naib-e evvel	280	126	80
Sultan	580	540	80
Acudan	580	540	80
Efser-e bayraktar	580	540	80
Yaver-e devvom	1.000	1.140	80
Yaver	1.200	1.140	80
Serheng	4.000	1.860	---
Sertib derece 3	7.500	3.000	---
Sertib derece 2	9.000	3.960	---
Sertib derece 1	12.000	6.000	---

¹⁵ Genellikle üç bölükten oluşan askeri birime verilen isim (Bkz. Mo'in, 1371e: s. 5210).

4- 2- 2- Süvari Birliği

İran süvari birliği de piyade birliği gibi düzenli ve düzensiz olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı.

Düzenli süvari birliği, merkezde ve taşrada bulunan “ğulam-e pişhitmetan-e rikap” (kapıkulları), yarı düzenli süvariler ve 19. yüzyılın son çeyreğinde kurulan “Kazak Birliği”nden oluşmaktaydı.

Düzensiz süvari birliği de kendi içinde iki kısma ayrılmaktaydı. Bunların ilki eyaletler ve taşrada bulunan “hariç nizam” yani askeri düzene tabi olmayanlar olarak adlandırılan birliklerdi (Hanizade-Abadi, 1394: s. 43). Bunlar düzenli birlikler gibi devletten maaş alan ve savaş zamanında orduya katılan askerlerden oluşmaktaydı. Bu birlik kuruluş şekli ve üstlendiği görev icabıyla Osmanlı Devleti’ndeki tımarlı sipahilere benzemektedir. Düzensiz süvari birliğinin ikinci kısmını ise aşiretlere bağlı kuvvetler oluşturmaktaydı. Bunlar sadece savaş zamanında orduya katılan paralı askerlerdi (Ka’immakami, 1246: s. 66-67).

4- 2- 2- a- Düzenli Süvari Birliği

Kapıkulları düzenli süvari birliğinin içerisinde yer almakta ve daimî askerler olarak hanedanın, valilerin ve mahalli yöneticilerin emrinde bulunmaktaydılar.

Merkez ve eyaletlerde bulunan kapıkullarını iki kısma ayırmamız mümkündür. Bunların ilki özel muhafız birliğiydi. Muhafız birlikleri 10’ar ve 100’er askerden oluşan bölükler halinde teşekkül edilmişti. Her 10 askerin başında bir onbaşı ve her 100 askerin başında yüzbaşı denilen görevli bulunmaktaydı. İkinci kısım ise genel süvari birliğinden oluşmaktaydı. Bu birlik 1000 askerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan taburlardan meydana gelmekteydi. Bu taburlardaki en üst yetkili, binbaşı rütbesindeki görevliydi. Ayrıca 1 üsteğmen, 2 çavuş ve 2 onbaşı askeri işlerin yerine getirilmesinde binbaşıya yardımcı olmaktaydılar. Genel süvari bölüğünde 10 süvariden oluşan bir bölüğü onbaşı, 100 süvariden oluşan yüzbaşı ve 1000 süvariden oluşan ise binbaşı idare ediyordu (Hanizade-Abadi, 1394: s. 43; Ka’immakami, 1246: s. 66). Kapıkulları birliğinin içerisinde “Gulaman-ı Şah” olarak adlandırılan farklı bir askeri birlik daha bulunmaktaydı. Sayısı 3.000 ile 4.000 arasında değişen bu birliği meydana getiren askerler Gürcü köleler ve Türklerden seçilmekteydi. Bu askerlerin çoğunluğunun Gürcü kölelerden seçilmesinin sebebi askerlerin İran’daki herhangi bir hanedana mensup olmamaları ve sadece şaha sadık olmalarından ileri geliyordu. Tüm ihtiyaçları devlet tarafından karşılanan bu askerlere yıllık 30 ile 40 tuman arasında bir maaş ödenmekteydi (Karadeniz, 2013: s. 66).

Yarı düzenli süvarilere baktığımızda ise bunlar Avrupa tarzında eğitim gören, kıyafetleri ve teçhizatları Avrupa tarzında düzenlenmiş askerlerdi. Bu birlikten İran’da üç tabur bulunmaktaydı. Bu taburlardan biri İsfahan’da diğer ikisi de Tahran’da idi. Bu birliklerin görev süreleri altı aydı. Bu süre zarfında maaş alan askerlerin barınma ve yiyecek gibi diğer ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmaktaydı. Bu askerlere görev süreleri olan altı ay için bir defaya mahsus üniforma verilirdi. Fakat olağanüstü bir durum meydana gelir ve altı aydan fazla görev yapmaları gerekirse bir takım üniforma daha verilmekte ve ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmaktaydı (Curzon, 1380: s. 752).

İsfahan yarı düzenli süvari birliğinde görevli komutanlar ve bunlara yapılan harcamalarını gösterir tablo (Curzon, 1380: s. 753)

Sayı ve rütbe	Yıllık maaş (Kran)	Günlük un (kiravanke)	Günlük at yemi (kiravanke)	At yemi (kah)
1 sertab	6.000	78	157	312
1 serheng	4.000	39	78	156
1 nazır	3.200	19 $\frac{1}{2}$	39	78
2 yaver	1.800	19 $\frac{1}{2}$	39	78
4 sultan	1.200	9 $\frac{3}{4}$	19 $\frac{1}{2}$	39
1 acudan	1.800	19 $\frac{1}{2}$	39	78
1 bayraktar	1.200	9 $\frac{2}{4}$	19 $\frac{1}{2}$	39
8 naib-e evvel	1.200	4 $\frac{7}{8}$	9 $\frac{3}{4}$	19 $\frac{1}{2}$
8 naib-e devvom	840	4 $\frac{7}{8}$	9 $\frac{3}{4}$	19 $\frac{1}{2}$
1 mayor (komiser) polis	1.800	9 $\frac{3}{4}$	19 $\frac{1}{2}$	39
1 tabib	3.000	19 $\frac{1}{2}$	39	78
1 müşerref	3.000	19 $\frac{1}{2}$	39	78
1 mu'in naib	4.200	3 $\frac{1}{4}$	6 $\frac{1}{2}$	13
4 vekilbaşı	380	3 $\frac{1}{4}$	6 $\frac{1}{2}$	13
16 vekil-e evvel	370	3 $\frac{1}{4}$	6 $\frac{1}{2}$	13
16 vekil-e devvom	346	3 $\frac{1}{4}$	6 $\frac{1}{2}$	13
8 sercufa	334	3 $\frac{1}{4}$	6 $\frac{1}{2}$	13
625 naib	320	3 $\frac{1}{4}$	6 $\frac{1}{2}$	13

Yukarıdaki tabloda askerlerin yıllık harcamaları ile ilgili bilgi verilmiştir. Fakat bu askerlerin altı ay süreyle görev yaptıkları göz önünde bulundurulduğunda askerlerin maaşı: 116.394 kran¹⁶, yiyecekler: 18.720 kiran, atlara verilen otlar: 31.200 kiran, bazı diğer harcamalar: 1.200 kiran, üniformalar: 18.000 kiran ve kalacak yer: 5.000 kiran olmak üzere toplamda 190.514 kiran (5.443 lira)dır (Curzon, 1380: s. 754).

İran ordusunun modern anlamdaki tek düzenli süvari birliği olan Kazak Livası 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Ruslar tarafından Tahran'da kuruldu (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 2). Kazak livasında 3 süvari alayı¹⁷, 1 piyade Kazak taburu¹⁸, 8 süvari topu ve 2 batarya bulunmaktaydı (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 9);

¹⁶ Kaçar şahlarından Feth Ali Şah zamanında yaygınlaşan ve şahın lakabı olan Sultan Sahip Kran'dan ismini alan bu para birimi zamanla tedavülden kalkmıştır. 1 kran günümüzdeki bir İran riyaline denk gelmektedir (Bkz. 'Amid, 1393b: s. 1573).

¹⁷ 3 süvari alayı 4 bölüğe eşittir. Bu dört bölükte 100 asker yer almaktadır (Bkz. İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 9).

¹⁸ Bir piyade Kazak taburu 2 bölükten oluşmaktadır. Bu iki bölükte 125 asker bulunmaktadır (Bkz. İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 9).

İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 14-16). Kazak Livasında Rusya'dan gönderilen 1 Rus miralay, 3 komutan, 2 düşük rütbeli komutanın haricinde kalan askerler İranlı'ydı (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 9). Şahı korumakla görevli hassa kıtası da Kazak Livasına tabiydi (İran Hakkında Medğel, 1334: s. 38).

Oba Kageaki (Kako) sefernamesinde Kazak Livası ile ilgili olarak şunları yazmaktadır. Tahran'da bulunan Kazak Livası şahın muhafız birliği ve Rus ordusunun İran'da ki askeri numunelerinden biridir. Bu birlik her zaman bir Rus komutanın emrinde bulunurdu. Bu birlikte 3 Rus komutan, birkaç askeri doktor ve düşük rütbeli komutan ile birlikte 1.000 atlı, 500 piyade ve 80 kişiden oluşan bir orkestra bulunurdu. Şahın muhafızlığını yapan bu birlik Rus askerleri ile aynı askeri eğitime tabi tutulurlardı (Kageaki (Kako), 1393: s. 116).

Curzon ise Kazak Livası ile ilgili şu bilgileri vermektedir. Ruslar 1879 yılından sonra İran'daki etkinliklerini artırmaları neticesinde Tahran'da 3 alaydan oluşan bir Kazak Birliği kurmaya muvaffak oldular. Bu alayların her birinde 600, toplamda ise 1800 asker bulunmaktaydı. Aslında bu birlik her biri 600 askerden oluşan iki kısımdan oluşmaktaydı. 400 askerden oluşan yedek askerler ise üçüncü kısım olarak sayılmaktaydı. Bu birliği oluşturan iki ana taburdan birini muhacirler diğerini ise yerel halklardan toplanan askerler oluşturmaktaydı. Bilinmeyen bir sebepten dolayı muhacirler bölüğü diğer bölükten üstün tutuluyordu ve bunlara fazla maaş veriliyordu. Kazak Livası eğitim, teçhizat ve askeri üniforma bakımından İran'ın en iyi birliğiydi. Bu birliğin tamamı Rus komutanların emrinde bulunmaktaydı. Bu birlikte bulunan Rus komutanlar 1 serheng, 3 servan, 1 setvan ve 2 bölük dışı komutandan oluşmaktaydı (Curzon, 1380: s. 745-754).

Rusların İran'daki hâkimiyetinin simgesi olan bu birliğin komuta kademesi Rusya'dan atanmaktaydı (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 5). Bu birliğin öncelikli gaye ve görevi Rusya'nın İran'daki çıkarlarını korumaktı. Kazak Livası, ekseriyetle Maverai-i Kafkas ve Azerbaycan eyaletlerindeki Türk ve Tatar gönüllülerinden seçilen askerlerden oluşmaktaydı. Ağırıklı olarak Tahran'da bulunan bu birlik ayrıca diğer eyalet merkezlerinde vali, sefaret heyeti ve merkezden gönderilen paraları koruma veya isyanları bastırma gibi görevlerde de yer alıyorlardı (İran Hakkında Medğel, 1334: s. 38).

Kazak Livasını oluşturan muhacirler bölüğünde görevli komutanların sayısı ve maaşlarını gösterir tablo (Curzon, 1380: s. 755)

Sayı ve rütbe	Maaş (yıllık)	Günlük yiyecek (kişi)	Arpa (kirvanke)	Ot	Yonca
1 sertab	14.000	Naib-e evvel ve naib-e devvomlar, alt kademede ki komutanlar ve tabi' inler toplamda 589 kişiden oluşmaktaydı. Bunların hepsine günlük $3\frac{1}{2}$ kirvanke, $2\frac{4}{2}$ sir (75 gr.) peynir, 6 sir ve 0,5 kilo et, baharda 5 sir ve 0,5 kilo üzüm, haftada 1 defa pilav ve yemek verilirdi. Askerlere günlük verilen yemegin ücreti 8 şahi (1.20 riyad) idi.	39	78	$19\frac{1}{2}$
2 serheng	3.000		$19\frac{1}{2}$	39	$9\frac{2}{4}$
2 yaver	2.400		$16\frac{1}{2}$	$32\frac{1}{2}$	$8\frac{1}{8}$
4 sultan	1.800		13	26	$6\frac{1}{2}$
1 acudan	1.800		13	26	$6\frac{1}{2}$
8 naib-e evvel	1.200		$9\frac{3}{4}$	$19\frac{1}{2}$	$4\frac{2}{8}$
8 naib-e devvom	840		$9\frac{3}{4}$	$19\frac{1}{2}$	$4\frac{7}{8}$
1 müşerref (muhasebeci)	1.500		13	26	$6\frac{1}{2}$
1 tabib	3.000		$16\frac{1}{4}$	$32\frac{1}{2}$	$8\frac{1}{8}$
1 vekil	400		$6\frac{1}{2}$	13	$3\frac{1}{4}$
4 vekil	350		$6\frac{1}{2}$	13	$3\frac{1}{4}$
8 sercufa	315		$6\frac{1}{2}$	13	$3\frac{1}{4}$
560 tabi'in	300		$6\frac{1}{2}$	13	$3\frac{1}{4}$

Yerel kuvvetlerde bulunan komutanlardan sertab yıllık 12.000 kıran, tabi' inler 180 kıran ve geriye kalan komutanlar yukarıdaki tabloda belirtilen muhacirler bölüğüyle aynı maaşı almaktaydılar. Kazak Livasının için ayrılan yıllık bütçe şu şekildedir. Muhacirler bölüğü; eğitimler 80.000 kıran, mütercim 8.660 kıran, askerlerin yıllık maaşları 223.940 kıran, askerlerin yıllık yiyecekleri 85.994 kıran, atların otları yıllık 68.495 kıran, ilaç 1.200 kıran, atlara yapılan harcamalar 58.900 kıran, üniformalar 58.900 kıran, askerlerin kaldıkları yerlere ve nakliye 10.000 kıran harcanmaktaydı. Yerel kuvvetlere ise yıllık; maaş 154.740 kıran, yiyecek 85.994 kıran, atların otları 68.495 kıran, ilaç 1.200 kıran, atların yapılan harcamalar 58.900 kıran ve üniforma 58.900 kıran para harcanmaktaydı. Kazak Livasında yıllık toplam 1.024.318 kıran (29.266 lira) harcama yapılmaktaydı (Curzon, 1380: s. 756- 757).

Nasireddin Şah'ın saltanatının son yılında İran ordusunda bulunan düzenli süvarilerin sayısını gösterir tablo (Ka'immakami, Mecelle-i Berresiha-ye Tarih, 1246: s. 77).

Azerbaycan Süvari Birliği	21 Heng
Horasan Süvari Birliği	24 Heng
Esterabad (Gürgen) Süvari Birliği	10 Heng
Kirman Süvari Birliği	6 Heng
Mazenderan Süvari Birliği	2 Heng
'Erak Süvari Birliği	30 Heng

4- 2- 2- b- Düzensiz Süvariler Birliği

Hariç Nizamlar (Tımarlı Sipahiler): Meskûn oldukları bölgelerde görev yapan ve savaş zamanında orduya intikal edilen hariç nizamlar genellikle buldukları bölgenin veya bağlı oldukları kabilenin adıyla anılmaktaydılar. Farklı büyüklüklerde oluşturulan bu ordularda bulunan asker sayısı 10 ile 450 arasında değişmekteydi. Asker sayısının az olduğu birlikler kendi beyleri tarafından idare ediliyordu. Fakat asker sayısı çok olan birlikler, düzenli birlikler ile aynı kanunlara tabiydi. Bunlara, 1 sergerde, 2 yaver, 1 müşerref, 5 beyzade, 1 vekilbaşı, 1 bayraktar, 1 tahvildar, 1 serdeste, 1 naibi evvel ve 1 naibi devvom komutanlık etmekteydi (Hanizade-Abadi, 1394: s. 43).

Devlet tarafından yıllık 7 tuman maaş verilen bu askerler savaş zamanında teçhizatlı ve donanımlı bir şekilde orduya intikal etmek zorundaydılar (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 9).

Aşiret Güçleri: İran'ın diğer süvari birliğini aşiretlere bağlı kuvvetler oluşturmaktaydı. Aşiret kuvvetlerine bağlı süvariler savaş zamanında devletten ücret alan paralı askerlerdi. Bunlar başlarında "reis" veya "han" tabir edilen bir beyin öncülüğünde sayıları 50 ile 100 arasında değişen gruplar halinde savaşa katılırlardı. Bu birlikler belli bir askeri kıyafet giymekle yükümlü değildi. Bu askerlerin tüfek ve tabanca gibi tüm araç ve gereçleri devlet tarafından temin edilirdi. Karadeniz, 2013: s. 68-70) Arap¹⁹, Kürt²⁰, Türk²¹, Beluç, Bahtiyari ve Lorlar²² gibi farklı milletlerden oluşan

¹⁹ İran'da bulunan en meşhur Arap kabileler ve sahip oldukları asker sayıları şöyledir. Muhayizin, 6.000 askeri bulunmaktaydı. Ben-i Salih, havza mıntıkasında ikamet etmektedir. Bu aşirete bağlı 1.000 süvari, 3.000 piyade asker bulunmaktadır. Ben-i Namiş, Karun, Şat'ul-Arap ve Dicle nehirleri arasında ikamet ederler. Bu aşiret 1.000 süvari ve 2.000 piyadeye sahiptirler. El-Katar, Şaş yakınlarında yaşayan bu aşiretin 470'i süvari olmak üzere 23.000 askeri bulunmaktaydı. Beyt-i Said, Diz nehri yakınlarında yaşarlar. 2.500 süvari olmak üzere 4.000 askeri bulunmaktadır. Ben-i Lam, Dicle'nin sol sahilinde sakınırlar. Bu aşiretin sahip olduğu 1.500 savaşçınının yarısı süvari yarısı piyadedir (Bkz. İran Hakkında Medğel, 1334: s. 18-20).

²⁰ Kürtler ekseriyetle Azerbaycan, Batı İran ve Osmanlı sınırında ikamet etmekteydiler. İran'da bulunan en itibarlı kürt aşiretleri: Mikeriler, Azerbaycan'da ikamet eden bu aşiret 1552 süvari çıkarabilirdi. Goraniler, Kirmanşah'ta mükimdirler. Bu aşirete ait 450 süvari ve 1600 piyade asker bulunmaktaydı. Kürt aşiretlerine bağlı olan düzensiz askerlerin sayısı 10.000 civarındaydı (Bkz. İran Hakkında Medğel, 1334: s. 16-18).

²¹ İran ordusunda seferberlik zamanında görev yapan aşiret kuvvetleri arasında en etkili birlikleri Türk aşiretlerine ait askerler oluşturmaktaydı. Kızılbaşlar ve Şahsevenler bu aşiretlerin oluşturdukları birliklerin en önemlilerini oluşturmaktaydılar (Bkz. İran Hakkında Medğel, 1334: s. 15).

²² Bunların en ünlüleri Bahtiyariler'dir. Bahtiyari aşiretine 235.000 kişi mensuptu. Bu aşiret seferberlik zamanlarında 50.000 asker çıkarabilmekteydi (Bkz. İran Hakkında Medğel, 1334: s. 16-18).

düzensiz süvari birlikleri, İran'ın en etkili askeri kuvvetini oluşturmaktaydı (İran Hakkında Medğel, 1334: s. 15). Küçük yaştan itibaren binicilik ve atıcılık eğitimi alan bu cesur askerler, Rusya ve Osmanlı ile yapılan savaşlarda en ön saflarda yer almaktaydılar (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 10). Bu kuvvetlerinin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte 50.000 ile 60.000 arasında bir rakama haiz oldukları tahmin edilmektedir (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 16). Bu kadar külliyetli bir sayıya sahip olan aşiret kuvvetleri, aralarında bir ittifak kuramadıklarından dolayı düşman karşısında ciddi başarılar elde edememişlerdir (İran Hakkında Medğel, 1334: s. 15).

Bu birlikler içerisindeki en iyi süvarileri Batı Azerbaycan'daki Bahtiyariler ile Lazistan ve Kürdistan bölgelerindeki atlılar oluşturmaktaydı. Bu süvariler Osmanlı sınırlarını ve sınırlarda bulunan geçit ve yolları çok iyi bilmekteydiler. Osmanlı Devleti ile vuku bulan savaşlarda askerlerin geçiş güzergâhlarını tutarak ordunun İran içlerine doğru ilerlemesini zorlaştırmakta hatta engellemekteydiler. Ayrıca mağlup olacaklarını anladıklarında atlarına binip savaşacak uygun bir yer bulana kadar geri çekiliyorlardı (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 10; İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 16).

Düzensiz süvari birliklerinin eyaletlere göre toplanması hakkında kaynaklarda şu bilgilere rastlanmaktadır.

İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale adlı eserde; İran genelinde bu birliklerden 125 bölük bulunmaktaydı. Bunların 18 bölüğü Azerbaycan'da, 5 bölüğü Kirmanşah'ta, 6 bölüğü İsfahan'da, 30 bölüğü Irak-ı Acem'de, 5 bölüğü Mazenderan ve Gilan taraflarında, 33 bölüğü Horasan'da, 6 bölüğü Kirman ve Sistan'da ve 6 bölüğü Karasuran taraflarında bulunmaktaydı. Bunun haricinde başkent Tahran'da ise üç süvari alayı bulunuyordu (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 9). 1928 yılında basılan İran Ordusu Tarihçesi adlı eserde ise bu sayı 99 bölük şeklinde verilmektedir. Yukarıda 30 olarak verilen Irak-ı Acem bölük sayısı bu eserde 20 olarak zikredilmektedir. Ayrıca başkentte bulunan 3 alayın isim ve sayıları da verilmemiştir²³.

Curzon ise İran ve Kaziye-i İran adlı eserinde düzensiz süvarilerin, sayıları 50 ile 700 arasında değişen birlikler şeklinde şu eyaletlerden toplandığını belirtmektedir. Eyaletlerin Penice Kanunuyla vermek zorunda oldukları süvari birliklerinin sayısı şöyledir: Azerbaycan süvarileri 23, Horasan 24, Esterabad 1 (Yemud Türkmenleri), Şahrud 1, Kirman 1, Gilan ve Mazenderan 5, Erak 4 (Bahtiyariler), Brucher 4, Gemse 4, Tehran 6, Huzistan 3 (Lorlar ve Bahtiyariler), Kazvin 4, Kirmanşah 5, Gülpayegan 1, Kemre 1, Loristan 2, Şiraz 1 ve Hemedan 1 birlik göndermek zorundadır (Curzon, 1380: s. 751).

18).

²³ Azerbaycan'da 18, Kirmanşah'ta 5, İsfahan'da 6, Irak-ı Acem'de 20, Mazenderan ve Gilan'da 5, Horasan'da 33, Kirman ve Sistan'da 6 ve Karasu taraflarında 6 bölük olmak üzere 99 bölük bulunmaktadır (Bkz. İran Ordusu Tarihçesi, 1928, s. 16).

İran ordusunun en etkili kısmını meydana getiren aşiretlere bağlı süvariler Kaçar Devleti'nin kuruluşunda ve sonraki dönemlerde önemini korumaya devam etmiştir. Her ne kadar yapılan ıslahatlar ile eski ihtişamlarında aşınma meydana gelse de bunlar Kaçar Hanedanlığı dönemi süresince yeri doldurulamayan birlikler olarak varlıklarını devam ettirdiler. Genellikle ülkenin batı ve kuzey bölgelerinde meskûn olan bu aşiretler Rusya ve Osmanlı devletlerine karşı savaşlarda gösterdikleri yararlılığın yanı sıra ülke topraklarının korunmasında da önemli etkenler. Aşiret süvarileri kalabalık olmanın yanı sıra geleneklere bağlılıkları ve eski silahlardan kopmamaları savaşlarda istenilen yararlılığı göstermelerine engel olmaktaydı.

İran süvarileri 88 model Werndl-Gewehr tüfek ve kılıç kullanıyorlardı. Hassa süvarileri ise 11 milimetre delikli Mannlicher-Gewehr tüfek ile kılıç kullanıyorlardı (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 10; İran Hakkında Medğel, 1334: s. 37). Gardanne, İran süvarilerinin çoğunun ok-yay ve kılıç kullandıklarını ve kullanılan zırhların kurşunlara mukavemet edecek kadar dayanıklı olmadığını belirtmektedir (Gardanne, 1362: s. 72).

4- 2- 3- Topçu Birliği

Kaçar Hanedanlığı varisi olduğu Safevi, Afşar ve Zend gibi devletlerden düzenli ve donanımlı bir topçu teşkilatı devralamadı. Bununla birlikte Kaçar Hanedanlığı döneminde kısmide olsa iki bölümden oluşan bir topçu teşkilatından bahsedebiliriz. Bu birliğin ilk kısmını biri Tahran'da diğeri Azerbaycan'da bulunan topçu karargâhlarındaki bölükler oluşturmaktaydı. Diğeri ise resmi geçitlerde görev yapan ve savaşlarda topçu birliğine yardımcı olan Deve Topçusu birliğiydi (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 11).

Topçu bölüğü askeri teşkilat içerisinde piştazan birliğine (öncü birliklerin) bağlıydı ve diğer bölüklerle birlikte tümenin bünyesinde yer almaktaydı. Her tümenin bünyesinde birden fazla topçu bölüğü bulunmaktaydı (Hanizade-Abadi, 1394: s. 43-44). Örneğin Tahran'da bulunan 1. tümende 530 topçu, 5. tümende ise 275 topçu görev yapmaktaydı. Azerbaycan'da bulunan 13. tümende ise 275 topçu bulunmaktaydı (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 11). Curzon, İran topçu teşkilatının resmiyette Horasan, Esterabad, Şahrud, Bestam, Kirman, İsfahan, Brucerd, Hemse, Herkan, Huzistan, Kazvin, Kirmanşah, Kürdistan, Kurus, Kezazs, Loristan, Malayir, Nihavend, Hemedan, Tehran, Save ve Şiraz'da olmak üzere on beş birlikten oluştuğunu fakat gerçekte bu birliklerden çoğunun hiç zaman teşekkül etmediğini belirtmektedir (Curzon, 1380: s. 762).

İran topçu teşkilatı tarafından kullanılan toplara baktığımızda ise Rusya, Avusturya, İngiltere ve farklı devletlerden ithal edilen topların kullanıldığını görmekteyiz.

Gardanne, İran topçularının elindeki mevcut toplar hakkında; Tebriz'de Ruslardan alınan 20 araba top bulunmaktadır. Fakat bunların çoğu bozuk ve kullanılamaz haldedir. Ayrıca İrevan, Reşt ve Hazar Denizi kıyılarında, Meşhed ve Fars Körfezi'nde Ruslardan kalan toplara rastlamak mümkündür. Tahran'da bu toplardan otuz araba bulunmaktadır. Fakat bu topların çoğu âtil ve kullanılamaz haldedir. Ayrıca İranlıların kendileri de Mazenderan'da top imal etmektedirler. Fakat bu toplar için imal edilen mermilerin kötü

olması ateş etme sırasında topların ağız kısmının çatlamasına neden olmaktadır. İran'da toplar için lazım olan malzeme İsfahan, Şiraz, Tebriz ve Meşhed'den temin edilmektedir. şeklinde bilgi vermektedir (Gardanne, 1362: s. 72-73).

İran ordusunun sahip olduğu toplar her bölüğe iki adet gelecek şekilde topçu birlikleri arasında taksim edilmişti. Yalnızca başkent Tahran'da bulunan daimî topçu bölümünde 8 top bulunmaktaydı (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 11).

Kaçar Hanedanlığı döneminde bir topçu bölümünde; 1 serheng, 1 yaver-i evvel, 1 yaver-i devvom, 1 ile 4 arasında sultan, 1 acudan, 1 ile 5 arasında naib-i evvel, 1 ile 5 arasında naib-i devvom, 1 ile 5 arasında beyzade, 2 veya 3 vekil başı, 2 veya 3 mübaşir, 6 ile 15 arasında vekil ve 8 ile 10 arasında sercukka görev yapmaktaydı. Bunların yanında bazı bölüklerde mirpenç ve sertablar da görev yapmaktaydı. Bu birlikte bulunan askerler ise genellikle yerel halktan seçilmekle beraber bağlı buldukları kabillerin veya meskûn oldukları coğrafi bölgelerin isimleriyle de adlandırılıyorlardı (Hanizade-Abadi, 1394: s. 43-44).

Topçu teşkilatında görevli asker ve komutanların maaş ve giderlerini gösterir tablo (Curzon, 1380: s. 763)

Rütbe	Maaş (kıran)	Harcamalar (kıran)	Ev giderleri (kıran)
Askerler	140	90	80
Sercukka	160	90	80
Gruhban	180	90	80
Vekilbaşı	380	138	80
Perçemdar	380	126	80
Naib-e devvom	380	126	80
Naib-e evvel	560	126	80
Sultan	1.160	540	80
Acudan	1.160	540	80
Bayraktar	1.160	540	80
Yaver-e devvom	2.000	1.140	80
Yaver	2.400	1.140	80
Serheng	5.000	1.860	---
Sertab derece 3	7.500	3.000	---
Sertab derece 2	9.000	3.960	---
Sertab derece 1	12.000	6.000	---

Deve topçuları (Zenburekciler): 300 askerden oluşan bu birlik genellikle resmi geçitlerde görev almanın yanında savaş zamanında topçu birliğine yardım etmekteydi. Bu birlik develerin eyerlerine bağlı halde bulunan 3 santimetrelik (funduk) ağızdan dolma toplar kullanmaktaydı. Askerler topları ateşlenmeden önce develere diz çöktürmekte ve sonra topları ateşlemekteydiler (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 11). Savaş sırasında devesinin sırtında bulunan asker düşmana doğru süratle koşup belirli bir mesafeye ulaşıncaya deveyi diz çöktürttikten sonra topu ateşlerdi. Daha sonra duruma göre ya düşman saflarına doğru ilerlemeye devam eder veya geri dönerdi. Zenburekcilerin kullandıkları topların etkili olabilmesi için tüfenk kurşunu mesafesinden ateşlenmesi gerekmekteydi. Bu durum devlerin yaralanmalarına ve binicisinin hâkimiyetinden çıkmasına neden oluyordu (Gardanne, 1362: s. 73). Eski askeri düzenin

bir parçası olan bu birlik orduda modernleşmenin de etkisiyle zamanla sadece törenlerde kullanılmaya başlandı.

İran ordusunda kullanılan topların türlerini gösterir tablo (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 11-12).

Âdeti	Kaç santimetre olduğu	Menşei
18	9	Avusturya çelik tunç sahra topu
18	8	Avusturya çelik tunç sahra (çöl) topu
105	7	Avusturya çelik tunç cebel (dağ) topu
8	7,5	Rus süvari topu
2	9	Sahra
100	-	Yivli ağızdan dolar top
1000	-	Kaval (yivsiz) ağızdan dolar top
2	21	Yivli 83 model Avusturya havanı
2	-	Maxim Nordenfelt topu

Curzon 1888/1889 yıllarında bulunduğu İran'da, ordu tarafından kullanılan toplar hakkında şu bilgileri verilmektedir. İran ağır silahları o kadar önemsiz ki adını anmaya değmez. 164 top az ve istifade edilemez haldedir. Sahip olunan en iyi toplar Rus yapımı 7 ve 8 kalibrelik toplardır. Avusturya yapımı Avkatyus²⁴ toplara Tahran ve diğer eyaletlerde rastlamak mümkündür. Bunlardan 30 araba 7 cm dağ topları Tahran ve Tebriz'de bulunur. Ayrıca Tehran'da 8 adet 9 cm Avkatyus topu, 10 araba 1 kalibrelik toplar ve 72 araba birinci toplar mevcuttur. Tahran'da taşınması mümkün olmayan birkaç top, tophanede sergilenmektedir. Tebriz'de dağ toplarına ilave olarak 7 tane 9 cm Auhatyus²⁵ topu bulunmaktadır. İsfahan'da ise 8 araba 8 cm top ve 17 eski top mevcuttur. Sınır bölgelerde bulunan toplar âtıl ve kullanılmaz haldedir (Curzon, 1380: s. 763- 764).

1928 tarihli İran Ordusu Tarihçesi adlı eserde İran'ın sahip olduğu topların sayısı ve menşei hakkında şu bilgilere yer verilmiştir. İran genelinde 32 adet Fransızlardan alınma son sistem seri atışlı Koruzuari Sahra topu, 16 adet Fransızlardan alınma son sistem seri atışlı Koruzukari Cibal topu, 16 adet Avusturya'dan alınma 9 milimetrelik kuyruktan dolma top, 24 adet Avusturya'dan alınma 8 milimetrelik kuyruktan dolma top, 48 adet Avusturya'dan alınma 7 milimetrelik kuyruktan dolma top (bunlar Cibal topları olup katırlar ile taşınırlar), 8 adet Rus süvari topu olmak üzere toplamda 144 adet top bulunmaktadır. Bu hesaba âtıl durumda bulunan 1000 yivsiz ve 100 yivli top eklenmemiştir. Avusturya'dan alınan toplar için top başına 250 tane mermi bulunmaktadır (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 18-19).

Bir orduda bulunan silahların çokluğu ve etkinliğinden daha önemlisi bu silahların savaş alanlarında etkili bir şekilde kullanılmasıdır. İran ordusunun sahip olduğu top ve mühimmatı seferberlik zamanında ihtiyaç duyulan yere nakledilmesini sağlayacak düzenli bir birlik bulunmamaktaydı. Bu durum topların ihtiyaç duyulduğu anda istenilen yerlere nakledilmesini zorlaştırmakta hatta imkânsız kılmaktaydı.

²⁴ اوکاتیوس

²⁵ اوخاتیوس

Pençebendi Kanunu ile oluşturulan birliklerin eyaletlere dağılımını gösterir tablo (Ka'immakami, 1246: s. 79)

Sayı	Eyalet veya Vilayet	Piyade	Suvari	Tophane	Toplam
1	Merkez Vilayetler	11989	2924	2288	17201
2	Mazenderan Vilayeti	5749	1161	50	6970
3	Esterabad Vilayeti	100	1061	----	1161
4	Hamse Bölgesi	1577	1333	3139	6049
5	Gilan Vilayeti	122	563	500	1185
6	Azerbaycan Eyaleti	21618	5272	2765	29755
7	Horasan Eyaleti	9382	2567	100	12049
8	Kürdistan-Hemedan-Kirmanşah	7574	567	137	7578
9	Huzistan	500	140	---	740
10	Kirman	2573	632	101	3306
11	Fars	---	399	642	1041
12	İsfahan Bölgesi	2559	639	147	3345
13	Loristan-Burucerd-Malayir	---	---	---	---
14	Nihavend-Kemre-Gülpayigan	---	---	---	---
15	Gurus	---	---	---	---
16	Toplam	66878	17625	10726	97229

4- 2- 4- Donanma

Safevi Hükümdarı Şah Abbas (1571-1639), Yeni ve Yakınçağ İran tarihinde Basra Körfezi'nde donanma kurmaya muvaffak olabilen tek İran hükümdarı idi. Nadir Şah bu alanda bazı girişimlerde bulunduysa da saltanatının kısa sürmesi bu girişimlerin neticesiz kalmasına sebep oldu. Aşarlardan sonra İran'da hâkimiyet kuran Zend Kerim Han'ın bu konuda bazı çabaları oldu. Fakat mevcut siyasal ve sosyal durum gerekli adımların atılmasını engelledi. Ülkede bitmek bilmeyen kargaşa ve iç savaşlar, birlik ve düzen kurulmasını engellediği gibi donanma kurulması yolunda atılan tüm adımları da sonuçsuz bıraktı (Şa'bani, s. 61-70).

Kaçar Hanedanlığı döneminde bazı devlet adamlarının Fars Körfezi'nde ve Hazar Denizi'nde donanma kurma yolunda bazı girişimleri oldu. Fakat bu çabalar farklı nedenlerden dolayı kesintiye uğradı ve proje olmaktan öteye gidemedi. Örneğin; Sadrazam Mirza Bozork Kaimakam'ın, Hazar Denizi'nde kurmaya çalıştığı donanma 1913 Gülistan Antlaşması ile İran'ın, Hazar Denizi'ndeki üstünlüğü Rusya'ya kaptırmasıyla sonuçsuz kaldı. Nasireddin Şah'ın başarılı sadrazamı Emir Kebir'in İngiltere'den alınması kararlaştırılan gemilerle kurmayı planladığı donanma sadrazamın görevden alınmasıyla bir hayal olarak kaldı (Karadeniz, 2013: s. 73).

İran ordusunun sahip olduğu gemi sayısına baktığımızda, donanmanın noksan ve yetersizliği daha net ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde İran ordusunda 1 adet 1.200 ton ağırlığında Uskuru (Pervaneli) gemi, 1 adet 379 kilogramlık gemi, 1 adet yat, 1 adet polis yatı ve 5 adette ufak nakliye sefinesi bulunmaktaydı (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 13). İran donanması ile ilgili elimizdeki verilerden donanmanın yok denecek kadar az olduğunu görmekteyiz.

4-3- Geri Hizmette Çalışanlar

Bir askeri birimin ihtiyacı olan silah, top ve mühimmatın imalatı, askeri kıyafetlerin temini, tersane hizmeti, askerlerin geçeceği yolların temizlenmesi, gerekli yerlere köprülerin yapılması, kalelerin tamiri, silahların ve zahirenin ihtiyaç duyulan yere nakli gibi bil-küllü savaş haricinde kalan işlerin yerine getirilmesini sağlayan birim geri hizmetler olarak adlandırılmaktadır. Bu askeri birim yüklendiği mesuliyet bakımından muharip sınıf kadar önem arz etmekte ve savaşın gidişatına tesir etmekteydi. Kaçar Hanedanlığı döneminde İran ordusunda geri hizmette bulunan görevlileri “gorhane” ve “ıstable tophane” olmak üzere iki kısma ayırmamız mümkündür. Bunların üstlendikleri yükümlükler hakkında şunları söylememiz mümkündür.

Gorhane: Bu kurum, askerlerin ihtiyacı olan tüm ağır ve hafif silahların yapım, bakım ve onarımı ile birlikte askeri elbiselerin temini, düzenli birliklere ait çadırların yapımı, askeri malzemelerin taşınması ve nakliyatı ve savaş zamanında ordunun ihtiyacı olan erzakların cepheye taşınması gibi birçok görevleri yerine getirmekle mesuldü (Hanizade-Abadi, 1394: s. 44).

Gorhanede görev yapanlar menasib (rütbeliler) ve sanayi’ (işçiler) olmak üzere iki kısma taksim edilmişti. Erbab-ı menasib bünyesinde; sertab, serheng, yaver, sultan, naib-i evvel, naib-i devvom, vekil, serriştedar ve müşerref gibi görevliler bulunmaktaydı. Erbab-ı sanayi ise teknik işleri yapan sanatçılardan oluşmaktaydı. Erbab-ı sanayi içerisinde, mühimmatın taşınması ve naklinden mesul olanlar, topları dolduranlar ve top çuvalarını bağlayanlar, karışımları hazırlayanlar, barut dövenler, kurşun yapanlar, fişek yapanlar, tüfek yapanlar, çakmak veya silahların mekanizmasını yapanlar, at eyerlerini yapanlar, tüfek ambarlarının niğahtarlığını yapanlar, demirciler, kalıpcılar, marangozlar, boyacılar ve ressamlar, kılıç ve pala yapanlar, davul ve tambur yapanlar, borazan ve hokka yapanlar gibi görevliler yer almaktaydı (Hanizade-Abadi, 1394: s. 44-45).

Istable Tophane: Topçu birliğinin ihtiyacı olan topların gerekli zamanlarda ihtiyaç duyulan yerlere nakledilmesini sağlayan kurumdur.

5- İran Askerlerinin Kılık ve Kıyafetleri

Kaçar Hanedanlığının kuruluş yıllarını göz önüne aldığımızda İran ordusunun aşiret kuvvetlerinden oluştuğuna daha önce değinmiştik. Bu dönemde askeri düzene sahip olmayan İran ordusunda tek tip kıyafetten bahsetmek te olanaksızdır. Kaçar Devleti’nin kuruluşundan yaklaşık olarak on yıl sonra İran’a gelen Fransız General Gardanne, İran ordusunda kullanılan tek tip bir kıyafetten bahsetmenin mümkün olmadığını belirtmektedir (Gardanne, 1362: s. 74). Nitekim İran askerlerinin kıyafetleri ile ilgili ilk düzenleme Feth Ali Şah döneminde İran’a gelen Gardanne ve beraberindeki Fransız danışmanlar tarafından gerçekleştirildi. Fransız subaylar İran piyade, topçu ve süvari birliklerinin kıyafetlerini Fransız usulüne göre yeniden düzenlediler. Bu alanda yapılan yeniliklere Nasireddin Şah döneminde Fransa ve Avusturya’dan İran’a gelen danışmanların eliyle devam edildi (İstivdaret, 1349: s. 126).

Askerlerin kılık ve kıyafetleriyle ilgili yapılan düzenlemelere rağmen her birlik başındaki danışman grubunun tabii olduğu devletin askeri kıyafetlerini giymek zorundaydı. Bu sebepten dolayı İran ordusunda kullanılan tektip bir kıyafetten

bahsetmek imkânsızdır. Örneğin Nasireddin Şah döneminde açılan Nasiriye mekteplerinde okuyan öğrencilerin kıyafetleri burada eğitim veren Alman hocaların inisiyatifi ile Alman askerlerinin kıyafetlerine göre düzenlenmişti. Ruslar tarafından Tahran'da kurulan Kazak Livası'nın komutan ve askerleri ise Rus Kazak askerleri ile aynı üniformaları giymektedirler. Valiler ve diğer emirler tarafından teşkil edilen orduların üniformaları ise bu kişilerin şahsi iradelerine göre düzenlenmekteydi. Hatta bazı bölük komutanları kendi iradelerine göre üniformalar kullanmaktaydılar (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 3-8). İran ordusunda farklı askeri üniformalar kullanılmakla birlikte ekseriyetle Avusturya askeri üniformaları tercih edilmekteydi. Bu askeri üniforma mavi pantolon, mavi setre (yakasız resmi ceket) ve kasketten oluşmaktaydı. Rütbe bildiren işaretler ceketlerin yakasında ve şapkada yer almaktaydı (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 15).

1928 yılında Matbaa-yı Askeriye tarafından basılan İran Ordusu Tarihçesi adlı eserde geçen şu ibareler İran askerlerinin kılık ve kıyafetleri ile ilgili durumu özetler mayettedir. *“İran askerlerinin pek acınacak bir hal ve kıyafetinde olup üstü başı yırtık ve ayağı çıplak askerlere Tahran'daki eğitim meydanlarında bile görmek mümkündür. Askerler üniformaları ile hamallık, odunculuk, aşçılık yapmaktan çekinmezlerdi.”* (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 8). Alman seyyah Van Heinrich Karl Brugsch ise İran askerlerinin kılık ve kıyafeti ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *“İran askerleri yeni ve tektip elbiseden yoksun yırtık ve eskimiş kıyafetler giyerlerdi. Devlet askerlerin giyim konusundaki en basit ihtiyaçlarını yerine getirmekten acizdi.”* (Van Heinrich Karl Brugsch'dan aktaran Kerimi, s. 14).

Curzon ise bu konuda *“Ben dünyanın birçok yerinde o kadar asker gördüm hiçbir yerde bu kadar değerli insanı bu kadar az teçhizat ve hakir elbiselerle görmedim.”* demektedir (Curzon, 1380: s. 763).

Kaçar Hanedanlığı döneminde başkentte bulunan askerler hariç diğer bölgelerde üniformalı askerlere nadir olarak rastlanmaktaydı. Askerler bu yerlerde üniformanın yerine normal kıyafetlerden istifade etmekteydiler. Askerlerin kullandıkları üniformalar tek parçadan yapılmış gömlek, kahverengi deri kemer, aynı kumaştan pantolon, kuzu derisinden külah şeklindekiydi (Curzon, 1380: s. 763).

Sonuç

Kaçar Hanedanı döneminde İran'da düzeni sağlayacak ve şahın otoritesini tesis edecek düzenli bir ordudan bahsetmek imkânsızdır. Devlete bağlı askerinin büyük kısmı maddi imkânsızlıklardan dolayı komutanları ile birlikte terhis edilmişlerdi. Seferberlik sırasında orduyu oluşturan askerlerin ekseriyeti aşiretlere bağlı kuvvetlerden oluşmaktaydı. Bu köhne askeri düzenin yetersizliği Rusya ile yapılan savaşlarda defalarca malum olmuştu. Şahların, İran ordusuna modern bir hüviyet kazandırmak için kurdukları ittifaklar ve Avrupa'dan getirdikleri askeri danışmanlar kendi ülkelerinin menfaatleri doğrultusunda hareket ettikleri için bu çabalardan bir netice alınamadı. Aslında belirli dönemlerde devlet idaresinde görev alan Abbas Mirza, Emir Kebir gibi bazı devlet adamlarının dönemlerinde askeri ve idari alanlarda önemli gelişmeler yaşandı. Fakat bu gelişmelerin ömrü bu devlet adamlarının iktidarlarıyla sınırlı kaldı.

Kaçar Hanedanlığı zamanında her alanda olduğu gibi askeri alanda da meydana gelen gelişmeleri engelleyen bazı iç ve dış etkenler bulunmaktaydı. Bu engellerin başında istibdat rejimine dayanan devlet yönetimi gösterilebilir. Çünkü mevcut devlet yönetiminde şah tek söz sahibi idi. Şah hiç kimseye danışmadan kararlar alabildiği gibi başarılı devlet adamlarını da keyfi olarak görevden uzaklaştırabilirdi. Buna Nasıreddin Şah döneminde, önce görevinden alınan daha sonra katl ettirilen başarılı devlet adamı Emir Kebir'i örnek olarak gösterebiliriz. Nitekim Gardanne'da bu konuda tarihe şu notları düşmüştür. *“Bu ülkede daimî bir ordunun kurulmasının imkânı yoktur. Bu iş için gerekli tüm çaba devlet tarafından ve devletin sorumluluğunda yerine getirilmelidir. Fakat devletin yönetim şekli istibdattır ve en ufak emirle başlanılan tüm işler sona ermekte ve tüm emekler za'î olmaktadır.”* (Gardanne, 1362: s. 168). Devletin gelişmesinin önündeki dış engellere baktığımızda ise Rusya ve İngiltere'nin müdahalelerini görmekteyiz. Kaçar Hanedanlığının hâkimiyeti ele geçirmesinden kısa bir süre sonra başlayarak kuruluş yıllarının büyük kısmını kapsayan İran ve Rusya savaşları devletin gelişmesinin önündeki en önemli dış engellerden biriydi. Nitekim İran bu savaşlarda toprak kaybetmenin yanında diğer Avrupalı devletlerin ilgi odağı haline geldi. Özellikle İngiltere en büyük sömürgesi Hindistan'a ulaşılmasında çok önemli bir koridor olan İran topraklarının hâkimiyet altında tutulmasının önemini anladı. Bu doğrultuda Rusya savaşlarında İran'a askeri danışmanlar göndererek düzenli bir ordu kurulması yolunda çabalayan İngiltere'nin asıl amacı Rusya'nın Hindistan'a ulaşmasını engellemektir. İran'da ki mevcut çıkarlarını korumak isteyen İngiltere aynı zamanda İran ordusunun gerçek anlamda güçlenmesini engellemeye çalışmış ve bu konuda da başarılı olmuştur. İngiltere'nin asıl amacını anlamak için Herat kuşatması sırasında İran'a savaş ilan etmesi ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rusya ile anlaşarak İran'ı işgal etmesine bakmamız yeterlidir.

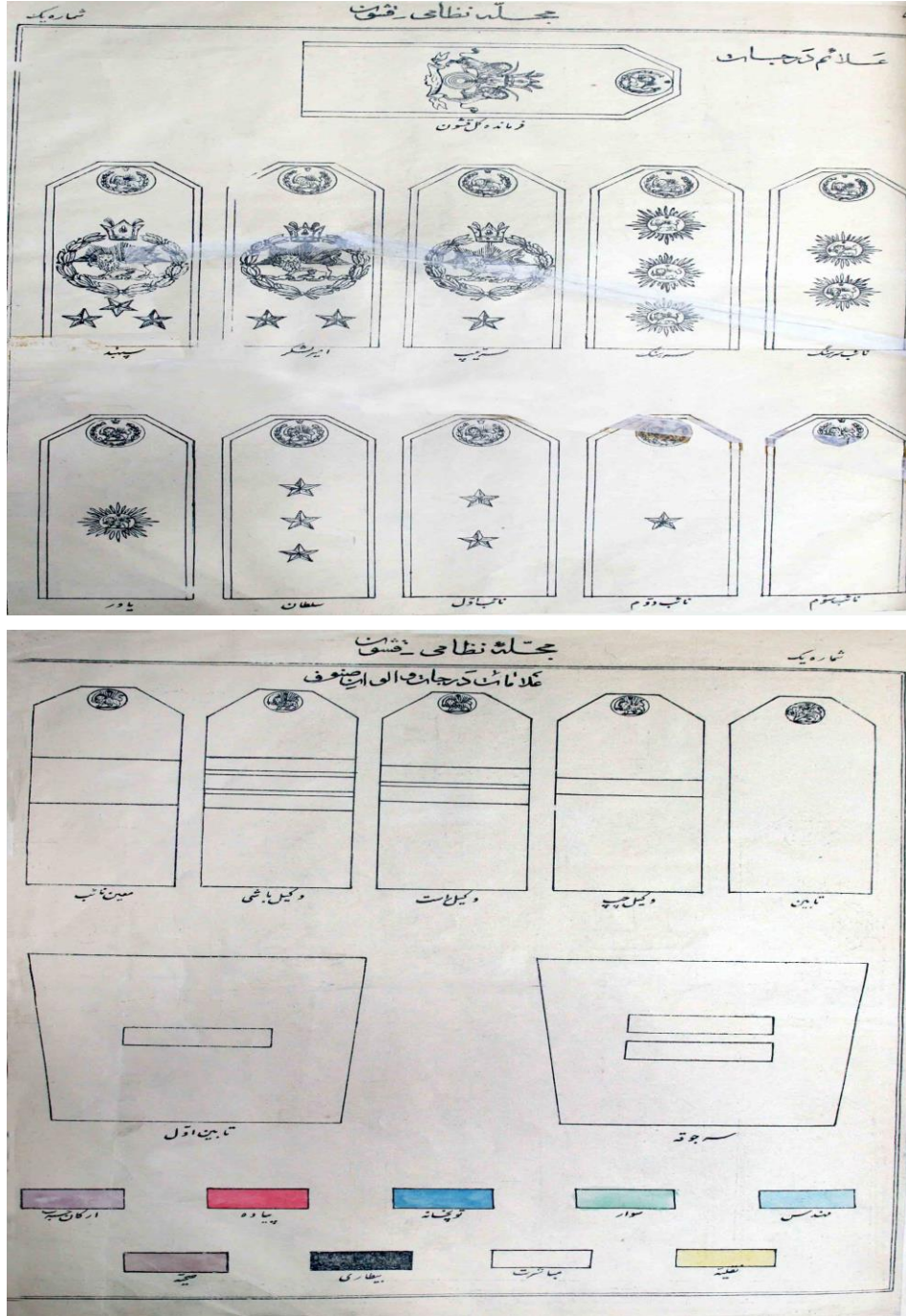
Kaçar Hanedanlığının İran'da hüküm sürdüğü yaklaşık olarak 130 yıllık süreyi genel anlamda başarısız bir dönem olarak belirtmemiz yerindedir. Fakat bu hanedanlığın yönetimi sürecinde yapılan bazı reformlar, yaşanan bazı sosyal gelişmeler ve meşrutiyetin ilanı modern anlamda değişen İran'ın tarihteki ilk miheng taşlarıdır.

Ekler

İran'da Silâhâtında veya farklı bölgelerde bulunan 80 bölüğün isimleri ve buldukları yerleri gösterir tablo (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 16-17)

Fevclerin Esamiyesi	Fevclerin buldukları yerler	Fevclerin Esamiyesi	Fevclerin buldukları yerler
Fevc-1 evvel Tahran	Tahran ve civarında	Fevc-1 dovvom nusret	Tebriz
Fevc-i mahsus	Tahran ve civarında	Fevc-1 çaharom tebiyi	Tebriz ve civarı
Fevc-1 bahadaran-i haşmet	Tahran ve civarında	Fevc-1 kahramaniye	Tebriz ve civarı
Fevc-1 bahadara-1 demavendi	Tahran ve civarında	Fevc-1 amiriye	Tebriz ve civarı
Fevc-1 heftom sevd-1 guhi	Tahran ve civarında	Fevc-1 muğbiran	Azerbaycan
Fevc-1 sim Laricani	Tahran ve civarında	Fevc-1 Afşar bakaşlu	Azerbaycan
Fevc-1 sim tengabi	Tahran ve civarında	Fevc-1 necim eyalet	Azerbaycan
Fevc-1 sim bendebi	Tahran ve civarında	Fevc-1 tahta kapu	Azerbaycan
Fevc-1 evvel hezar çerib	Tahran ve civarında	Fevc-1 Erdebil ve Müştekin	Erdebil
Fevc-1 dovvom hezar çercib	Tahran ve civarında	Fevc-1 evvel Hassa	Urumiye
Fevc-1 sim hezar çercib	Tahran ve civarında	Fevc-1 devvom hassa	Urumiye
Fevc-1 mühbiran-1 firuz kuhi	Mazenderan	Fevc-1 nehom hav'i	Havi
Fevc-1 evvel bahadaran	Tebriz	Fevc-1 bahadırın hav'i	Havi
Fevc-1 şeşom ikbal	Tebriz	Fevc-1 muzaffer mura'a	Merağa
Fevc-1 sim Merağa	Merağa	Fevc-1 çaharom feridi	İsfahan
Fevc-1 çaharrom cedit	Merağa	Fevc-1 şeşom çarmahlı	İsfahan
Fevc-1 heft Afşar	Urmiye ve civarı	Fevc-1 celali	İsfahan
Fevc-1 heştom Afşar	Urmiye ve civarı	Fevc-1 baharan kadevi	Hemedan
Fevc-1 cedit Afşar	Urmiye ve civarı	Fevc-1 müğbiran karagüzeli	Hemedan
Fevc-1 mühbiran-1 Maku'i	Maku	Fevc-1 Mansur karagüzeli	Hemedan
Fevc-1 mühbiranı zerrendi	Rezned	Fevc-1 mensur karagüzeli	Hemedan
Fevc-1 devvom Save	Save'i	Fevc-1 şeşom karagüzeli	Hemedan
Fevc-1 mühbira der Cezini	Rezned havalisinde	Fevc-1 devvom malayiri	Hemedan
Fevc-1 dovvom hemse	Sancak ve civarı	Fevc-1 devvom Nihavendi	Hemedan
Fevc-1 şeşom kadim hemse	Sancak ve civarı	Fevc-1 silahori	Hemedan

		Fevc-1 çaharom zengne	Kirmanşah
Fevc-1 pencom Şikaki	Tebriz'in cunub-u şarkiyesinde	Fevc-1 Okerned	Kirmanşah
Fevc-1 şeşom Şikaki	Meyane civarında	Bahadırın kala zimetri	Kirmanşah
Fevc-1 heftom Ğaliğal	Meyane civarında	Fevc-1 sim kalher	Kirmanşah
Fevc-1 evelin Kazvin	Meyane civarında	Evvel ümeranı	Horosan
Fevc-1 devom Kazvin	Kazvin	Bahadırın akra'ı	Horosan
Fevc-1 şeşom Harkani	Kazvin	Fevc-1 müğbiran terşiji	Horosan
Fevc-1 evveli hayih Kumsave	Kazvin	Fevc-1 evvelin ka'ibni	Horosan
Fevc-1 kuruşu	Kum ve save	Fevc-1 devom cedid kaibi	Horosan
Müğbiran	Bicar		
Kürdistani	Senye		
Fevc-1 çaharom pişteguh			
Fevc-1 Loristan	Loristan		
Fevc-1 heftom Arab ve Acem	Esterabat		
Fevc-1 heftom şifaki	Meyane civarında		
Fevc-1 bahadırın Ferahan	Erak		
Fevc-1 bahadırın bazcelu	Erak		
Müğbiran Gözari	Erak		
Fevc-1 şeşom serbendi	Erak		
Fevc-1 heftom cedid Kirmani	Kirman		
Fevc-1 heştom şevket			
Kirmani	Kirman		
Fevc-1 nehom keriser Kirmani	Kirman		
Fevc-1 çaharom gomrah	İsfahan		
Fevc-1 pencom Kalpakiyan	İsfahan		
Fevc-1 şeşom sadehi	İsfahan		

İran ordusunda görevli komutanların rütbelerini gösterir alametler (Mecle-i Nizami-yi Koşun, 1340: s. 5)

Kaynakça

- 'AMİD, Hasan (1393). *Ferheng-e Farsi-ye 'Amid*, C. I-II., 32. Baskı, Muessesat-ı İntişarat-ı Emir Kabir, Tehran.
- BALA, Mirza (1977). "Kaçar", *İA.*, C. 6, İstanbul, s. 33-38.
- CURZON, George Nathaniel (1380). *İran ve Kazıye-i İran*, (Mütercim: Ğulam Ali Vahid Mazenderani), C. I, Şirkete İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tehran.
- DİA, (1988). "Abbas Mirza", *TDV.*, C. I., Ankara, s. 27-28.
- GARDANNE, Kont Alfred de (1362). *Mamuriyet-i General Gardanne der İran der Dovre İmparatoriye Evvel-e Fransa*, (Terc. Abbas İkbâl), İntişarat-ı Nigah, Tehran.
- GARTHWAİTE, Gene R. (2011). *İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze...*, İnkılap Yay., İstanbul.
- GÜNDÜZ, Tufan (2008). "Safeviler", *TDV.*, C. 35, Ankara, s. 451-459.
- HANİZADE, Mehdi- Ebu-el Fazl Hüseyin Abadi (1394). "Sazman ve Teşkilat-e Dahili-yi Koşun Dovre-i Kaçar ba Tekiye Mecmu'a-i Hüseyinzade Mevcud der Merkez-e Astan-e Kuds Rezevi," *Tahkikat-e Tarih*, Sal: 25, Defter: 3, Payız 1394, s. 25-51.
- HUSREVBİĞİ, Huşeng (1384). "Vezaret-e Leşker der Dovre-i Kacar-ıye", *Peyknur*, Zemine-i Zemistan 1384, s. 95-100.
- İran Hakkında Medğel* (1334). Dersa'adet Matba'ay-i Askeriye, İstanbul.
- İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale* (1331). Karargâh-ı Umumi İstihbarat Dairesi, Teşrin-i Sani 1331.
- İran Ordusu Tarihçesi* (1928). C. I, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul.
- İSTİVDARET, Kolil (1349). "Gozareş-i Derbare-i Ertişi İran der Zaman-ı Muhammed Şah Kaçar, (Trc. İhsanüllah Eşrati)", *Berresiha-i Tarih*, Ş. (Şomare) 2, Sal.5, s.123-134.
- KAGEAKİ, Oba (Kako) (1393). *Sefername-i İran ve Verarud* (1910), (Çev. Kinji Eura-Haşim Recebzade), İntişarat-ı Tahuri, Tehran.
- KARADENİZ, Yılmaz (2009). "İran ve Türkistan'da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856-1869)", *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2009, S. 20, s. 53-68.
- KARADENİZ, Yılmaz (2012). *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yay., İstanbul.
- KARADENİZ, Yılmaz (2013). *İran (1795-1925) İdari, Askeri, Sosyal Yap ve Toplumsal Hareketler*, Selenge Yay., İstanbul, 2013.
- KA'İMMAKAMİ, Serhang Cihangir (1246). "Tarihçe-yi Serbazgiri der İran", *Mecelle-i Berresiha-ye Tarih*, Şomare-i 2, Sal-e 2, ss. 64-93.
- KENAN, Mehmed (1928). *Büyük Harbde İran Cephesi*, C. I, Büyük Erkânı Harbiye Reisliği Ankara, Ankara.
- KERİMİ, Seyid Ali, "Berğurdhay-ı Nizami Devlet-i Kacar ve Hanat-ı Asya-i Merkezi", *Gencine-i İsnad*, s. 1-25.
- KURTULUŞ, Rıza (2005). "Mirza Taki Han", *TDV.*, C. 30, Ankara, s. 168-169.
- LEVY, R. (1979). "Mirza Taki Han", *İA.*, C. 8, MEB. Yay., İstanbul, s. 362.

-
- Mecle-i Nizami-yi Koşun* (1340). Şomare-i Evvel, Duşenbe 22 Cemadi-el Sani, 1340.
- MO'İN, Doktor Muhammed (1371). *Ferheng-e Farsi*, C. 2, Müessesey-i İtişarat-ı Emir Kebir, Tahran.
- PERRY, John, "Horford Jones", *Encyclopedia Iranica*, Vol. IV, <http://www.iranicaonline.org/articles/brydges-sir-harford-jones>, 27 Ocak 2017.
- SAMİ, Şemseddin (2012). *Kâmus-ı Türki*, Altınpost Yay., Balıkesir.
- SÜMER, Faruk (1988). "Ağa Muhammed Şah", *TDV.*, C. I, Ankara, s. 455-456.
- SÜMER, Faruk (2001). "Kaçarlar", *TDV.*, C. 24, Ankara, s. 51-54.
- ŞA'BANİ, Doktor Rıza, "Ertişe İran der Devran-e Zendiye", *Pejuheşname-i Tarih*, s. 61-85.
- YAHYAYİ, Doktor Davud (1388). "Cengha-ye İran ve Rus Zeminesazi Teğyir-e Ruyegerd-e Nizam-e Amuşeş-e İran," *Tarih ve Temeddine İslam*, Sale: 5, Şomsre: 9 Bahar ve Tabistan 1388, s. 157-174.
- ZENCANİ, Muhammed Kerim- GÜLSEFİDİ, Seyyide Amine, "Nasazgi der Kudret-i Siyasi Nagah-i Gazera be Sağtar Kudret-i Siyasi der İran Asr-ı Kacar (ez İbtida ta Zuhuru Meşrutiyet)", *Siyasi İktisadi*, Şomare (Sayı): 113-114, s. 84-99.